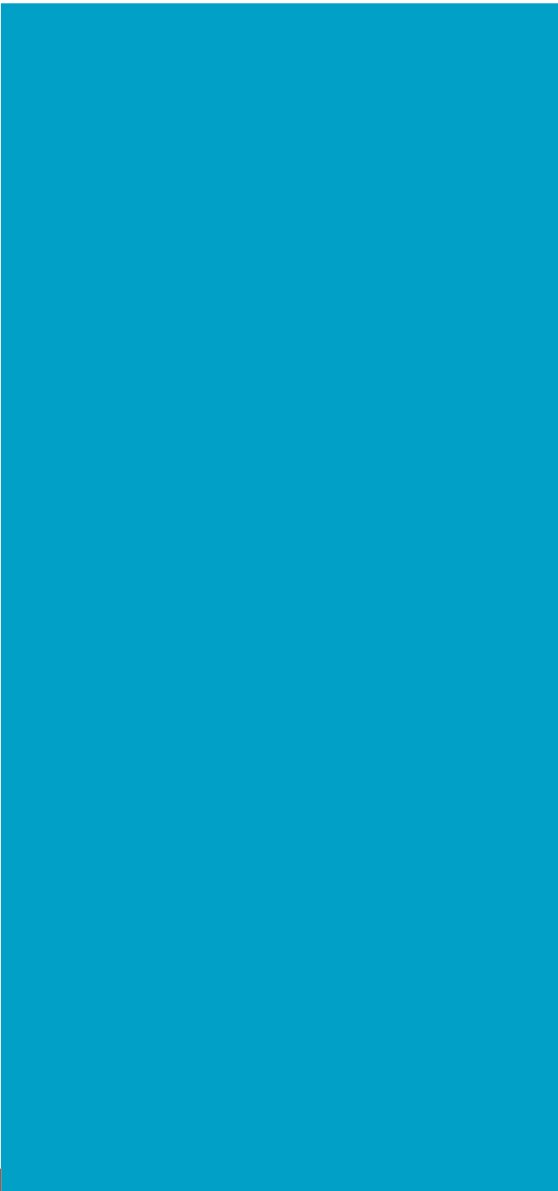

Språkvård

TIDSKRIFT UTGIVEN AV SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

-
- 3 Olle Josephson:
Översättningskulturen
 - 4 Eva Sundgren:
Så hörs det hemma
 - 10 Sylvana Sofkova Hashemi:
När datorn rättar barnen
 - 16 Frågor och svar
 - 22 Lars-Gunnar Andersson:
Mellan Darwin och fosterlandet
 - 30 Ann-Malin Karlsson:
Skriften och makten
 - 35 Stig Örjan Ohlsson:
Minoritetsspråket skånska –
hopp eller övertramp?
 - 41 Insänt
 - 42 Nyutkommet
 - 48 Noterat

2/2004

Översättningskulturen

– Varje gång jag ska översätta *förankra* till engelska är det besvärligt, sade en stats-tjänsteman. Ett sånt ord finns inte riktigt på engelska.

Exemplet illustrerar en av poängerna med översättning. Man upptäcker det kulturbundna i ett begrepp – eller att det är så luddigt att det svarar mot tre, fyra olika ord med precisare innebörd i ett annat språk.

”Europas gemensamma språk är översättning” lär Umberto Eco ha sagt. Slagordet lyfter fram att översättning och tolkning är en tillgång för människor och samhälle.

Insikten är dess värre dåligt spridd i Sverige. När EU efter utvidgningen fått 20 officiella språk talas det nästan bara om hur dyrt och besvärligt det blir med översättning och tolkning. Man räknar ut att det rent teoretiskt finns 380 olika tolknings- och översättningsriktningar mellan de tjugo språken. Sverige har gått i spetsen för att varje land ska betala sina egna tolkningskostnader vid arbetsmöten i EU, och gör allt för att betala så litet som möjligt. Danmark beställer tolkning av danska ungefär fem gånger så ofta som svenskarna beställer tolkning av svenska.

Bilden av ett EU dignande under

mångspråkighetens börda är falsk. Varje EU-medborgare betalar drygt två euro om året för EU:s tolknings- och översättningsorganisation, lika mycket som man betalar varje dag för en EU-ko.

Till svensk språkpolitik hör också riktlinjer för tolkning och översättning. Det är olycksbådande om statsmakterna inte tar det tillfälle i akt EU erbjuder att utveckla svensk översättnings- och tolkningskultur.

Den är nämligen påtagligt outvecklad. Ibland leder det till pinsamheter. Svenska tjänstemän i offentlig förvaltning eller näringsliv producerar obegripliga dokument på engelska i stället för att lita till professionella översättare. Ibland leder det till upprörande rättsosäkerhet. Okvalificerade tolkar och amatöristiska ”språkanalytiker” anlitas i asylärenden.

Fler tolkar och översättare behöver utbildas. Maskinöversättningsprogram och flerspråkiga termbanker måste utvecklas. Intensifierad forskning om tolkning och översättning är nödvändig.

Sådana uppgifter borde vi gripa oss an, inte räkna översättningsriktningar.

Olle Josephson

Så hörs det hemma

EVA SUNDGREN

Man behöver inte vara tränad språkvetare för att höra varifrån någon kommer. Också en talare från en mellansvensk stad med ganska lite dialekt avslöjar sig. "Mycket gnäll", "pipigt", "ojar sig när man pratar" – så känner vanliga Eskilstunabor igen sitt tal. Viktigast för identifiering är satsmelodi och uttal av vissa ljud. Eva Sundgren, universitetslektor i svenska vid Mälardalens högskola, berättar om ett test som visar att regionala språkskillnader är fullt levande.

Kan du höra om en person kommer från Eskilstuna eller från Örebro eller Västerås? Vad får dig att dra slutsatsen att det är Eskilstunamål du hör? Vilka språkdrag lägger du märke till?

1995 började jag arbeta i ett forskningsprojekt vid Uppsala universitet, *Kontinuitet och förändring i nutida tal-språk. Återbesök i Eskilstuna*. Jag är inte född i Eskilstuna, men har bott där sedan 1978. När jag satt på tåget på väg hem

från Uppsala över Stockholm lyssnade jag på medresenärerna. Jag kunde ofta lista ut vem som skulle gå av i Eskilstuna och vem som skulle fortsätta till Örebro.

Återbesöket i Eskilstuna handlar om hur talspråket förändrar sig (se Bengt Nordbergs artikel i *Språkvård* 2/2001). Vi upprepade en undersökning från 1960-talet av den språksociala variationen i Eskilstuna och kunde därigenom kartlägga hur ett antal språkdrag utvecklats.

I 60-talsundersökningen spelades 83 informanter in och deras språk analyserades. Jag spelade in 72 nya informanter som jämförs med hela 60-talsgruppen. I min avhandling (Sundgren 2002) har jag beskrivit utvecklingen för sju språkdrag eller *variabler*, där uttalet varierar bland Eskilstunatalare. De variabler jag har undersökt kan kallas *morfologiska*, d.v.s. det är ordens böjning som varierar. I alla sju fallen växlar man mellan en standardform som överensstämmer med skriftspråksformen och en lokal talspråksform. Lokalspråksformerna är inte begränsade till Eskilstuna, utan har mer eller mindre sto-

ra spridningsområden i de mellansvenska dialekterna (Ø=nollform, d.v.s. ändelsen uttalas inte):

Bestämd form neutrum singular: *hus-et*
~ *hus-e*, *dike-t* ~ *dike-Ø*

Bestämd form neutrum plural: *hus-en*
~ *hus-ena*, *barn-en* ~ *barn-a*

Plural av substantiv i första deklinationen: *flick-or* ~ *flick-er*

Supinform av första och fjärde konjugationens verb: *dansa-t* ~ *dansa-Ø*, *sjung-it* ~ *sjung-i*

Supinform av andra konjugationens verb: *köp-t* ~ *köp-i*

Preteritum av första konjugationens verb: *dansa-de* ~ *dansa-Ø*

Blev ~ *vart*

Den vanliga uppfattningen både hos språkvetare och lekmän är att svenskt tal-språk i snabb takt förändrar sig mot skriftspråket och att dialektala drag ut-jämnas. Men det visade sig att föränd-ringen mot standardspråket går långsamt. I genomsnitt har användningen av stan-dard inte ökat mycket.

Dialekt eller standard?

Det är svårt att beskriva skillnader mellan olika sätt att tala som att man antingen talar dialekt eller standardspråk (d.v.s. det som tidigare ofta kallades *riksspråk*). Vad är i så fall ett stadsspråk? Det blir, som Lars-Gunnar Andersson (1985:61–64) beskriver, tydligare med en fyrdelning av skalan dialekt–standardspråk. *Genuin dialekt* skiljer sig från standardspråket på alla språkliga nivåer, vilket kan innebära att dialekten i det närmaste inte går att förstå. Sådana genuina dialekter finns fortfarande till exempel i norra Dalarna, som i Malung och Älvdalen. *Utjämnad dialekt* finns både i tätorter och på landsbygden. Termen kan användas om storstadsmålen

som göteborgska och stockholmska, men också om den dialekt vi kan höra på radio eller TV, till exempel gotländska och små-ländska. Den som röjer sin identitet som Eskilstunabo genom sitt sätt att tala har alltså en utjämnad dialekt. Nästa steg på skalan är *regionalt standardspråk*. Till gruppen regionala standardspråkstalare hör till exempel de Eskilstunabor som talar så att man kan höra att de kommer från Mälardalen eller Mellansverige, men inte så lokalt att man närmare kan placera från vilken stad eller del av regionen. *Neu-tralt standardspråk* skulle innebära att talet inte röjer talarens geografiska härkomst.

Det kan vara besvärligt att kategorisera talspråk också i något av dessa fyra fack, och då är *varietet* är en praktisk term att ta till. Kan du placera den varietet du själv talar i vardagslag på den fyrdelade skalan dialekt–standardspråk? Mitt eget tal av-slöjar enligt Catharina Grünbaum (DN 25 april 2002) att jag kommer från Mälardalen: ”Att Eva Sundgren själv är Mälardalsbo är inte att ta fel på när man hör henne tala.” Grünbaum fortsätter: ”Men säger hon själv ’jag har köpi mat?’ och mitt svar är: ”Nej, jag representerar nog rätt väl den kvinnliga tendensen att välja standardspråket.” Därmed är jag lättpla-cerad i kategorin *regionalt standardspråk*.

I sociolingvistiska stadsspråksunder-sökningar är man intresserad av hur tal-språket varierar beroende på faktorer som social tillhörighet, kön och ålder. Grund-läggande är alltså att man inser att språk-formen varierar, inte bara mellan olika ta-lare utan också hos samma individ i olika situationer. Till och med i samma samtal växlar en och samma person mellan de olika varianterna. Till exempel finns det i Eskilstuna knappast någon som alltid ut-talar standardspråkets *-t* i ord som *huset*,

bordet och *diket*. För att kunna mäta hur standardspråklig eller lokalspråklig en person är måste man därför räkna ut ett talargenomsnitt. Man får beräkna hur många procent av språkdraget som realiseras som standard (respektive lokalspråk).

Eskilstunaspråket

I en stor stad som Eskilstuna talar man inte en genuin dialekt som avviker klart från standardspråket. Då kan man inte heller vänta sig en tydlig växling mellan standardspråk och lokalspråk så som man till exempel i Malung kan höra om en person växlar mellan dialekten och (regionalt) standardspråk. I en modern stor eller mellanstor stad, där individerna tillhör flera grupper och har många olika identiteter, eller i varje fall roller, kan man också förvänta sig en mer oenhetlig språklig variation.

De språkdrag jag har undersökt uppvisar stor skillnad i andelen standardformer. Utjämnigen mot standard har kommit längst i supinformer som *köpt* och *läst* (jfr *köpi* och *läsi*), där talargenomsnittet är 88 procent standard. Däremot har den bara börjat för pluralformer som *flickor* och *blommor* (jfr *flicker* och *blommer*), där talargenomsnittet är 8 procent för standardvarianten.

Det finns ett ganska starkt samband mellan de olika språkdragen. Om en person uttalar många ändelser *-de* som i *talade* och *dansade*, kan man sluta sig till att personen har hög andel standardformer också på övriga språkdrag. De flesta i Eskilstuna uttalar nämligen få *-de*. Om en person inte uttalar många *-t* i bestämd form av neutrala substantiv utan säger *buse*, *take* och *dike*, är det sannolikt att han eller hon inte heller använder många

standardvarianter på övriga språkdrag. Standardspråkets *-t* i ord som *taket* och *huset* uttalas nämligen relativt ofta i Eskilstuna.

Variationen i Eskilstuna kan beskrivas som en växling mellan tre varieteter. Jag har därför delat in talarna i tre grupper: de mest lokalspråkliga, de mest standardspråkliga och de däremellan.

Det finns ett samband mellan varietet och talarnas socioekonomiska ställning. Bara två talare i den översta av fyra socioekonomiska grupper hamnar i den lokalspråkliga varietet, medan så många som tio hamnar i den standardspråkliga. Bland talarna i den fjärde och understa socioekonomiska gruppen är förhållandet det omvända. Ett tydligt samband är också att betydligt fler män än kvinnor är lokalspråkliga och tvärtom att fler kvinnor än män är standardspråkliga.

Lyssnartestet

Min indelning i tre språkarter kan vara en vettig bild av den språkliga variationen i Eskilstuna. Men stämmer min kategorisering med den som vanliga Eskilstunabor gör? Samvarierar de morfologiska drag jag undersökt med språkdrag på andra nivåer, som tonfall, ordval och fonologiska drag (d.v.s. hur ljuden uttalas, t.ex. om man använder tunt eller tjockt *l*)? Tonfall, ordval och fonologiska drag har troligen stort inflytande på lekmäns uppfattning om grad av dialektal. Har till exempel den som säger *buse*, *take* och *dike* också ett lokalt tonfall?

För att få en uppfattning om dessa frågor gjorde jag ett lyssnartest. Jag valde ut tolv informanter ur mina inspelningar, två män och två kvinnor från varje varietet, och ställde samman ett band med drygt en minuts tal av var och en. 28 Eskilstu-

nabor lyssnade till de tolv talproven och fyllde i en lyssnarenkät. Jag försökte få en spridning i ålder både bland talarna och bland lyssnarna. För varje varietet och kön valde jag en äldre och en yngre informant. De 28 Eskilstunaborna som bedömde de olika talarna hämtade jag bland mina vänner, bekanta och bekantas bekanta. Det är 10 män och 18 kvinnor i åldern 16–63 år. 16 av dem är födda i Eskilstuna och 12 är födda någon annanstans.

När jag sammanställde bandet försökte jag hitta avsnitt från varje talare som skulle avslöja så lite som möjligt om talarens sociala ställning eller annat som kan upp-

fattas som ledtrådar till hur lokal- eller standardspråkligt man talar. Bedömningen av talarna ska ske utifrån språket.

Lyssnartestet genomfördes under september och oktober 2002. Varje bedömare fick ett testformulär. Bandet spelades två gånger, och före den första genomlysningen bad jag bedömarna att bara lyssna utan att skriva något. Vid den andra uppspelningen skulle bedömningen skrivas ned och motiveras efter varje talprov. För varje talprov skulle ett av alternativen L (lokalt), V (varierat) eller S (standard) kryssas för, och därefter fanns två rader för "Motivering".

Bedömarnas motiveringar exemplifie-

Tabell 1. Motiveringar till bedömningen

Lokalt

Intonation, betoning, språkmelodin, satsmelodin, gnällig melodi, gnälligt, mycket gnäll, går upp i slutet av meningarna, fullbordar orden med ett utdragande, ojar sig när man pratar, pipigt, "Gnäll-bältet personifierat", "urinnevånare"

Diftongerar, betoning av vissa ord: *precis*, *Konsum*, *braann*, *grönt*, *kuel*, *operatioen*

Tjocka l: *20-tale*, *glömmar*, *blev*
Ä-ljudet: *dä*, *mä*, *ja visst ä dä dä*, *hon mä*, *ä lä väl*

Öppet ö

Ändelser faller bort, kapar ändelser, slarviga ändelser: *mejeri ist. f. mejeriet*, *torge*, *barna*, *ögonna*, *bena*, *vari*, *sprungi*

Lamper

bir (*blir*), *hatt* (*haft*), *gö* (*göra*)

vart ist. f. blev

växi opp, *nåt sånt*, *sån härnt*, *te ist. f. att*

Tonårssnack

Standard

"Endast satsmelodin har viss lokal färgning", "fina damen", "Låter som en Östermalmsdam från Stockholm, men något Eskilstunaord slår igenom"

Inte diftongering

Inte tjockt l

Tydligt standardspråk; säger t.ex. *med ist. f. mä*

Talar ordentligt och tydligt

Berättade

Hög stilnivå på orden
torde väl

ras i tabell 1. Alla motiverade inte sina val, och de flesta drag som uppgavs var exempel på lokala drag. I Eskilstunaspråket finns det mycket *diftongering* av långa betonade vokaler, d.v.s. ett litet efterslag av ett e-liknande ljud i t.ex. *båt* och *prata*. Som tabell 1 visar är det många som tar upp just diftongeringen eller något om satsmelodin. Men det finns också exempel på sådana morfologiska drag som jag har undersökt.

Tabell 2 visar hur varje talare kategoriserades av de 28 bedömarna. (För varje talare har jag angivit kod: den första siffran anger socioekonomisk grupp, därefter står M för man eller K för kvinna, nästa siffra anger åldersgrupp, medan talarkodens sista siffra skiljer talaren från andra med i övrigt samma kod.)

Tabellen visar att det är ganska lätt att placera L- och S-talarna rätt. I den grupp

som i min egen undersökning av böjningsformer klassats som L-talare är det bara 3M21 som bedömts annorlunda av lyssnarna. Det beror på att han inte har den lokala satsmelodin i så hög grad som andra L-talare.

Talaren 3M41 klassade jag som V men han bedömdes som L av alla lyssnare utom en. I min undersökning ligger han precis på gränsen, och det är inget konstigt med att han bedöms som L. Bedömningen av 2K32 avviker också från min klassning genom att 17 bedömare har kategoriserat henne som L. Det beror säkert på att hon har ett omisskännligt Eskilstunatonfall.

Bland de fyra representanterna för S-varietetet är det 2M12 som snarare har bedömts som V än S. Han har också i viss grad det för Eskilstuna typiska tonfallet.

Jag har delat in bedömargruppen i olika delkategorier efter kön, ålder och om de är födda i Eskilstuna eller ej, men det finns inga stora skillnader i bedömningen. Här kan också nämnas att jag lät nio studenter vid Mälardalens högskola (i åldern 21–37 år) som inte bor i Eskilstuna lyssna och bedöma talproven, och deras genomsnitt hamnade mycket nära de 28 Eskilstunabornas. De fyra S-talarna fick dock en något "lokalt" bedömning av dem. Motiveringarna för deras val var också rätt lika Eskilstunabornas: intonation, gnälligt tonfall, diftonger, öppna *ö-* och *ä-*ljud, tjockt *l* och orden *bar-na* och *bena*.

Tabell 2. 28 Eskilstunabors bedömning av 12 informanter

Informant	Min indelning	Bedömarnas kategorisering	
	Varietet	Varietet	
1M42	L	L	
3K11	L	L	
3M21	L	V	
4K32	L	L	
3M41	V	L	
3K12	V	V	
2K32	V	L	
1M21	V	V	
2M12	S	V	
4K11	S	S	
1M41	S	S	
1K41	S	S	

L=lokalspråklig, S=standardspråklig, V=varierad

Tabell 3. Tendensen i uppfattningen

Lokal satsmelodi	Standardändelser	Uppfattas som
Nej	Ja	Standard
Nej	Nej	Standard
Ja	Ja	Lokal
Ja	Nej	Lokal

Det mest typiska för Eskilstunadialekten, som man gärna använder sig av när man vill härma någon från Eskilstuna, är intonationen och diftongeringen. Tabell 3 demonstrerar den tendens min analys och lyssnarnas kommentarer pekar mot: den lokala satsmelodin spelar störst roll för hur man bedömer en talare.

I Eskilstuna är det inte så stor skillnad mellan lokal och standard som i trakter med mer genuin dialekt. Man kunde förvänta sig att övergångarna är så flytande i en stad som Eskilstuna att det skulle vara svårt att bedöma om en person talar lokalspråk eller ej. Uppfattningen är klarare än vad jag hade trott. Lyssnarna kunde avgränsa olika grupper på ett sätt som i rätt hög grad stämmer med den gruppering

som jag gjort med hjälp av mina språkdrag.

En modell med tre språkarter är dock knappast någon psykologisk realitet, varken för Eskilstunabor eller

någon annan. Det behövs nog väldigt lite för att man ska höra inslag av lokalspråk. Antingen har man en lokal förankring eller en standardspråklig, och mellanvarietetet är ingen sociologisk realitet. Det finns heller ingen benämning i vardagsspråket på ett sådant mellanspråk. ■

LITTERATUR

- Andersson, Lars-Gunnar, 1985: *Fult språk*. Stockholm.
- Nordberg, Bengt, 2001: Samma gamla tal. I: *Språkvård* 2001:2. S. 31–41.
- Sundgren, Eva, 2002: *Återbesök i Eskilstuna. En undersökning av morfologisk variation och förändring i nutida talspråk*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 56.) Uppsala.

När datorn rättar barnen

SYLVANA SOFKOVA HASHEMI

Det finns i dag skrivstödsprogram som kan mera än kontrollera stavning. De är avsedda för vuxna skribenter. Sylvana Sofkova Hashemi vid Göteborgs universitet har skrivit en doktorsavhandling om hur sådana program klarar texter skrivna av barn. Hon har också utvecklat ett barnanpassat skrivstödsprogram.

Datorer påverkar oss på många sätt när vi skriver. De är ett bra stöd för skrivprocessen, inte minst i det enformiga reviderandet. Datorerna upptäcker och markerar sådana fel som vi människor ofta lätt missar. Stavningskontroll som hjälper oss med att spåra fel i enstaka ord hör till de mest använda skrivstöden på dator och har funnits ganska länge. På senare tid har det även utvecklats verktyg som klarar av att granska större textenheter och arbetar över högre nivåer än orden. För svenska är dessa grammatik- och

stilkontroller relativt nya. I dag finns bara en produkt på marknaden; den har introducerats i Microsoft Office 2000. Men ytterligare två forskningsgrupper utvecklar verktyg av detta slag.

Fungerar dessa datorbaserade skrivstöds bra för alla typer av skribenter? Hur använder t.ex. barn som lär sig skriva dessa verktyg? Vilket stöd kan datorns språkkontroller ge i skrivinläringen? Dessa frågor har jag diskuterat i min avhandling *Automatic Detection of Grammar Errors in Primary School Children's Texts*. Undersökningen gällde framför allt grammatiska problem i barns skrivande och utvecklingen av ett nytt sätt att söka automatiskt efter grammatiska fel. Studien visar att dagens grammatikstöd för svenska inte är särskilt lämpade för att stödja barn i deras skrivutveckling. I de insamlade 134 texterna (29 812 ord) skrivna av barn mellan 9 och 13 år har jag funnit många fel, oftastalspråksinfluerade, som inte förekommer hos vuxna skribenter i samma omfattning.

Skrivstödsprogrammen är inte så bra på att ta hand om dessa fel.

I den här artikeln ska jag gå igenom vilka fel som är typiska för mellanstadiebarns skriftspråk, hur skrivstödsprogrammen hanterar dessa fel och hur den nya sökmetoden fungerar. Naturligtvis kan man rent principiellt diskutera det pedagogiska värdet med skrivstödsprogram för barn. Det är inte säkert att det alltid är god skrivpedagogik med en dator som automatiskt markerar både små och stora fel. Den frågan tar jag här inte ställning till. Artikeln handlar om vad datorer klarar att korrigera i barntexter.

Fel i barns skriftspråk

I allmänhet förekommer i barntexter problem med stavning, ordsegmentering, stor och liten bokstav och interpunktion. Barnens skriftspråk är starkt påverkat av talspråket och innehåller ofta olika talspråksvarianter (t.ex. *våran, den dära*), mycket direkt anföring (t.ex. *han sa akta på dig puttefnask!*) och ljudhärming (t.ex. *BRAKAAAAA, Rrrrrrrr*).

Interpunktionen och bruket av stor bokstav är ofta minimal. Det förekommer många satsradningar eller till och med icke-existerande interpunktion som i följande exempel, från en tioåring:

så här börja det jag var på mitt land och bada då var jag liten plötsligt kom en snok ifösej så hiigger inte snokar i vatten men jag blev allafal jätte räd för jag kunde inte simma då och snoken jaga- de mig länre och längre ut då ko min bror med en gumi båt och tog upp mig då blev jag jätte glad

Satsradningen minskar normalt med åren. I min undersökning hopade nioåringarna

satserna fyra gånger så ofta som trettonåringarna. Slutmarkörerna för satsgräns (punkt, frågetecken eller utropstecken) kan också vara placerade på felaktiga ställen, t.ex. framför en underordnad sats eller i uppräkningsrader.

I stavfelen återspeglas många gånger talspråkspåverkan med reduktioner där enstaka bokstäver uteblir, så att resultatet blir andra existerande ordformer (*de börjar att skymma* och *Klockan va ungefär 12 när jag vaknade*). Stavfel som resulterar i andra ord i svenskan är särskilt intressanta, eftersom dessa normalt inte hittas av en vanlig stavningskontroll. De kräver analys av ett större sammanhang än ett enda isolerat ord. I de texter jag undersökte var tio procent av alla ord felstavade, och en fjärdedel av stavfelen var av den typ som resulterar i existerande ord. Särskrivningar av sammansatta ord är en grupp av stavfel som ofta sammanfaller med andra ord i svenskan (*brand menen ryckte ut och släckte elden*).

Talspråkspåverkade avvikelser från skiftspråkets grammatik är också frekventa i barns skrivande. Det är väldigt vanligt att tempusändelsen på verben faller bort (*Sen packa vi ner våra grejer*). Olika dialektala drag förekommer, t.ex. substantivet i bestämd form efter det demonstrativa pronomenet *denna* (*Nu när jag kommer att skriva denna uppsatsen ...*).

Andra ofta förekommande grammatiska fel berör uteblivna konstituent, t.ex. utelämnning av preposition (*Gunnar var på semester [...] Norge*), eller extra insatta konstituent, t.ex. dubblering (*Åt det går det nog inte att göra så mycket åt*), kongruensbrott i substantivfraser (*Det var en räkningen på deras lägenhet*), fel form på verbet i konstruktioner med framförställt hjälpverb (*Men kom ihåg att det inte ska*

blir någon riktig brand) och ordvalsproblem (*vi var väldigt lika på sättet*).

I de 134 texter jag analyserat förekom sammanlagt 262 grammatiska fel spridda

är i två dagstidningar som har samlats in inom ramen för Scarrieprojektet till en feldatabas (Wedbjer Rambell, 1999).

Vanligaste grammatiska fel i dessa tidningstexter är kongruensfel i substantivfraser (*en röd hus*), följt av uteblivna eller extra insatta ord och ordvalsfel (mest positionsfel). Kongruensfel dominerar klart i tidningsmaterialet, medan felaktig verbform (*sen packa vi ner*) är vanligast hos barn. När verbfel förekommer i tidningstexterna rör det sig främst om en felaktig form efter hjälpverb (typen *han bör lämnar besked nästa vecka*). Denna feltyp kommer dock först på femte plats bland alla feltyper. Brott i formen på det finita huvud verbet

(*sen packa vi ner våra grejer*), som alltså är det vanligaste hos barn, förekommer sällan i tidningstexterna.

Datorbaserade skrivstöd

De svenska verktygen för grammatikstöd är relativt nya. I dag finns en enda produkt på marknaden, *Grammatifix*, som introducerades i Microsoft Office 2000. Den är utvecklad av ett finskt språkteknologiföretag, Lingsoft. Ytterligare två forskargrupper utvecklar metoder för automatiskt stöd för grammatik för vuxna skribenter: Institutionen för numerisk analys och datalogi (Nada) på Kungliga

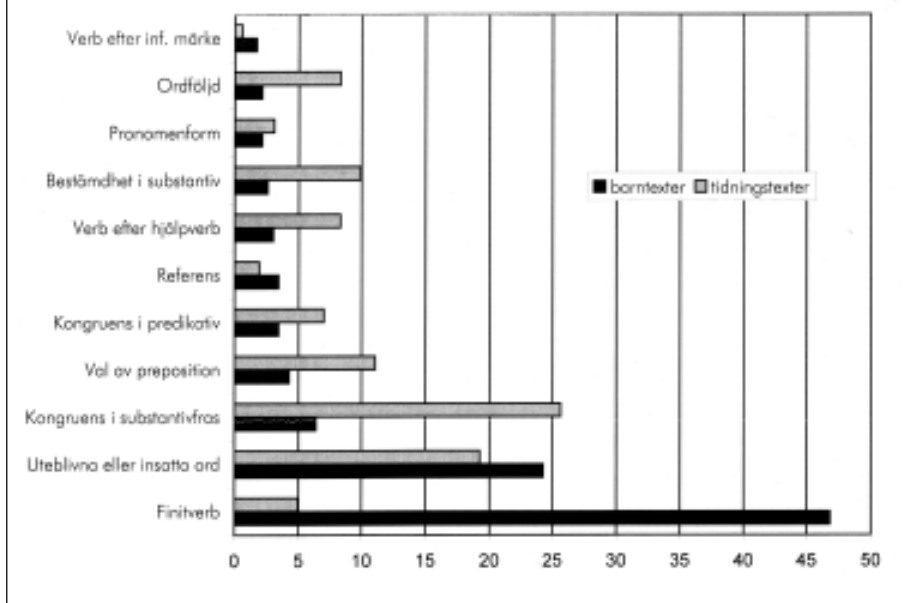
Tabell 1. Antal grammatikfel i barntexterna.

Feltyp	Antal fel	Andel av alla fel
Kongruens i substantivfraser (<i>en röd hus</i>)	15	5,7
Kongruens i predikativ (<i>huset var röd</i>)	8	3,1
Bestämmdhet i substantiv (<i>jag såg pojke</i>)	6	2,3
Pronomenkasus (<i>jag såg han</i>)	5	1,9
Ordföljd	5	1,9
Extra insatta ord	13	5,0
Uteblivna ord	44	16,8
Finitverb (<i>vi packa ner</i>)	110	42,0
Verbform efter ett hjälpverb (<i>ska blir</i>)	7	2,7
Verbform efter ett inf.märke (<i>att blir</i>)	4	1,5
Uteblivet hjälpverb	2	0,8
Uteblivet infinitivmärke (<i>det är kul bada</i>)	3	1,1
Ordval	28	10,7
Referens	8	3,1
Övrigt	4	1,5
TOTALT	262	100

över mer än tio feltyper (se tabell). Brott i formen hos det finita huvud verbet hör till de mest förekommande i barntexterna, följt av uteblivna konstituenten och ordvalsfel.

I barntexterna finns alltså i genomsnitt ca 9 grammatiska fel per 1 000 ord. Hos vuxna skribenter förekommer grammatiska fel i genomsnitt 1 gång per 1 000 ord. Vuxnas feltyper är också delvis av annat slag. Diagrammet visar den procentuella fördelningen av olika grammatiska feltyper i barntexterna och i en samling av tidningstexter. Underlaget för fel i tidningsartiklarna är baserat på korrekturändring-

Grammatiska fel i barntexterna respektive tidningstexterna. Procentfördelning.

Tekniska Högskolan, med lång tradition av forskning om skrivning och skrivhjälpmedel, utvecklar språkgranskningsprogrammet *Granska*. Institutionen för lingvistik vid Uppsala universitet har varit involverad i den svenska delen av *Scarrie*, ett EU-projekt som utvecklat språkverktyg för norska, danska och svenska.

Alla tre verktygen är utformade och testade framför allt för texter skrivna av vuxna (mest professionella) skribenter. De hanterar framför allt inkongruens och olika typer av böjningsfel. De använder olika tekniker för textanalys, men metoderna för att spåra grammatiska fel liknar ändå varandra. Alla programmen utför mer eller mindre partiella sökningar och tillämpar specifika felregler, d.v.s. regler som beskriver strukturen hos grammatiska fel.

De tre svenska grammatikkontrollerna hanterar naturligtvis många av feltyperna i barntexterna. Men missarna är många. När man utvärderar språkgranskningsprogram brukar man normalt ta hänsyn till två saker: Hur bra är ett system på *täckning*, d.v.s. på att upptäcka fel? Hur är *precisionen*, d.v.s. i vilken utsträckning klarar det att undvika att markera korrekta textenheter som felaktiga? Av alla de 262 grammatikfelen i barntexterna så täcker dessa verktyg i genomsnitt bara 12 procent. Det är nästan fem gånger lägre än den genomsnittliga täckningen av fel i vuxentexter, 57 procent (se Sägval Hein m.fl., 1999; Birn, 2000; Knutsson, 2001).

De tre verktygen klarar feltyper i barntexterna i mycket olika utsträckning. Systemen är bäst på att identifiera kongru-

ensbrott i substantivfraser; där har de en täckning på i genomsnitt 58 procent. Men det vanligaste felet i barntexterna, formen på det finita huvud verbet, täcker de bara i genomsnitt till 9 procent. Precisionen varierar både mellan feltyperna och verktygen, från 7 procent till 57 procent (d.v.s. om de nu hittar felet). Alla tre verkar ha större svårigheter att undvika falska markeringar av kongruensbrott i substantivfraser. För verbfel är precisionen något högre.

Skrivstöd för barn

På Institutionen för lingvistik i Göteborg har vi testat ett nytt sätt att söka automatiskt efter grammatiska fel. Precis som med de tre andra verktygen upptäcker man felet genom en partiell analys av text i klart avgränsade fraser. Men det som skiljer denna metod från de andra är att programmet inte försöker beskriva strukturen hos de egentliga felet. Det innehåller alltså inte några specifika felregler. Grammatiska fel identifieras i stället med hjälp av korrekta beskrivningar av språket. Det innebär att först identifieras konstruktioner som skulle kunna innehålla grammatikfel, sedan sorteras de korrekta konstruktionerna bort och de felaktiga blir kvar. Grammatiskt felaktiga konstruktioner identifieras via två regelsamlingar som skiljer sig i noggrannhetsnivån. Med hjälp av snittet mellan dessa regelsamlingar skapar man en "felgrammatik" som söker efter motsvarande segment i texten.

Det finns fördelar med att utgå från korrekta beskrivningar. Man slipper tänka

ut och lista alla de fel som kan förekomma i ett visst sammanhang och beskriva hur de ser ut. Felförutsägelse begränsas till välvgränsade fraser, och reglerna i systemet består endast av korrekta beskrivningar av språket. Detta medför i sin tur att dessa regler kan användas i andra tillämpningar och syften.

Detta grammatikstöd kallas *Finitecheck*. Det har utvecklats speciellt för barns skrivande och har prövats på det insamlade textmaterialet från barn mellan 9 och 13 år. Än så länge täcker detta grammatikstöd bara några få feltyper. Den nuvarande prototypen söker efter fyra saker: substantivfraser med kongruensbrott, och verb eller verbkedjor med formfel i det finita verbet (*sen packa vi ner*), efter ett hjälpverb (*han ville badar*)

och efter ett infinitivmärke (*det var kul att badar*). För dessa fyra feltyper har systemet en hundraprocentig täckning av kongruensbrott och verbfel efter infinitivmärke. De andra feltyperna täcks i genomsnitt till 86 procent. Några enstaka verbfel missas till fördel för precisionen, d.v.s. genom att införa regler för att undvika falska alarm offerar man möjligheten att hitta vissa typer av fel. Precisionen i barnkorpuser varierar mellan 11 procent för verbfelet efter hjälpverb och 100 procent för verbfel efter infinitivmärke.

Bättre program

Det vore orättvist mot de andra verktygen att påstå att Finitecheck är mycket bättre på att granska grammatikfelet i barntexterna. Men det är ändå viktigt att poäng-

Skrivstödsprogrammen är inte bra på att ta hand om barnens fel.

tera att systemet visar påtagligt goda resultat i att spåra verbfeLEN, något som de andra tre verktygen hade klara svårigheter med. Därför är det intressant att se om systemet får samma resultat för granskning av en för systemet okänd text. Finitecheck har testats på en kort vuxenberättelse om 1 070 ord (exempeltext hämtad från Granskaprogrammets webbsidor) – det är en typ av text som de andra svenska verktygen är skapade för. Av de fyra implementerade feltyperna innehöll texten sammanlagt sju kongruensfel i substantivfraser, fem fel i finit verbform och ett fel i verbet efter hjälpverb (däremot fanns inget verbfel efter infinitivmärke).

Resultatet visar att alla fyra system spårar 60 procent eller mer av kongruensbrotten. Men sedan är skillnaderna stora. Finitecheck identifierar alla sex verbfeLEN, medan de andra verktygen lyckas hitta maximalt ett av dessa fel. Precisionen ligger högt i alla verktygen och understiger inte 50 procent. Finitecheck har tillsammans med Scarrie lägre precisionvärden; det markerar alltså oftare korrekta textsegment som ogrammatiska. Som helhet visade ändå Finitecheck goda täckningsresultat på en ny text, speciellt för verbfeLEN. Precisionen är något sämre, men Finitecheck uppnår ändå en nivå motsvarande de andra verktygen.

Sammanfattningsvis kan sägas att min undersökning visar två saker. För det första fungerar de svenska grammatikkontrollerna inte särskilt väl för texter skrivna av barn. Framför allt blir det problem vid granskning av verbfel, en typ av fel som är mycket vanlig när barn skriver.

För det andra går det uppenbarligen att förbättra programmen. Grammatikgranskaren Finitecheck, som jag presen-

terat i denna artikel, visar lovande resultat för fyra vanliga feltyper. Men utvecklingen av grammatikkontrollen befinner sig än så länge i ett startskede. För Finitecheck planerar vi bland annat att utöka systemet med täckning av andra typer av syntaktiska fel (t.ex. kongruensbrott i predikativ, ordföljdsproblem), och tankar finns om att även komma åt fel av mer semantisk art, t.ex. uteblivna eller extra insatta ord, stavfel som resulterar i andra ord m.m. Att anpassa systemen till nya målgrupper är också en angelägen uppgift. Det vore t.ex. både intressant och viktigt att pröva Finitecheck (och andra program) på texter som författats av dyslektiker, hörselskadade eller personer med andra språk än svenska som modersmål.

LITTERATUR

- Birn, J. (2000), Detecting grammar errors with Lingsoft's Swedish grammar checker. I: *The 12th Nordic Conference in Computational Linguistics, NODALIDA 99*, Trondheim, s. 28–40.
- Knutsson, O. (2001), *Automatisk språkgranskning av svensk text*. Licentiatavhandling. Institutionen för numerisk analys och datalogi, KTH, Stockholm.
- Sofkova Hashemi, S. (2003), *Automatic Detection of Grammar Errors in Primary School Children's Texts. A Finite State Approach*. Doctoral dissertation. Gothenburg Monographs in Linguistics 24. Institutionen för lingvistik. Göteborgs universitet.
- Sägvall Hein, A. m.fl. (1999), Evaluation report for the Swedish prototype. I: *Reports from the SCARRIE project*. Institutionen för lingvistik. Uppsala universitet.
- Wedbjer-Rambell, O. m.fl. (1999), An error database of Swedish. I: *Reports from the SCARRIE project*. Institutionen för lingvistik. Uppsala universitet.

FRÅGOR & SVAR

Handikapp eller funktionshinder?

Jag ska inom kort tala om psykiska sjukdomar och handikapp offentligt och är lite tveksam hur jag ska formulera mig. Säger man *handikapp*, *handikappad*?

Bo Norlund

Svar: Det officiella språkbruket på den här punkten är alltså en smula vacklande, men *funktionshinder*, *funktionshindrad* etc. är nog den beteckning som uppfattas som mest officiell och även mest godtagbar av de berörda. Sedan kan man precisera arten av funktionshinder, t.ex. *psykiskt funktionshindrade*, *fysiskt funktionshindrade*. Det finns en lag som heter "Lag (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionshinder".

Å andra sidan finns det också en "Förordning (2001:526) om de statliga myndigheternas ansvar för genomförandet av handikappolitiken", myndigheten som tillvaratar de funktionshindrades intressen heter alltså *Handikappsombudsmannen*, och *De handikappades riksförbund* heter alltså

så och ger ut tidskriften *Svensk handikapptidskrift*. Men tittar man på dessa organs hemsidor ser man däremot nästan uteslutande beteckningar som *funktionshindrad*, *rörelsehindrad* och liknande.

Jan Svanlund

NGO

Den utländska förkortningen *NGO* (*non-governmental organisation*) förekommer ganska ofta i svenskan. Finns det något bra svenskt alternativ?

Tobias Lindström

Svar: Vi avråder bestämt från *NGO*. Det vore mycket konstigt att använda ett engelskt uttryck, i synnerhet en för de flesta svenskar ogenomskinlig förkortning av ett engelskt uttryck, för en företeelse som är väl införlivad i det svenska samhället och på intet sätt är något nytt som kräver en ny benämning. Som exempel kan vi nämna frikyrkor, nykterhetsföreningar, fackföreningar, föreningar som Amnesty International, Röda korset, Rädda barnen, De Handikappades Riksförbund, Föreningen Norden.

Det heter på svenska

frivilligorganisation eller om det skulle passa bättre i sammanhanget *enskild organisation*, *fristående organisation*, *icke-statlig organisation*, *icke-regeringsanknuten organisation* och inte att förglömma bara *organisation*, vilket ofta fungerar utmärkt som motsats till *myndighet* och *företag*.

Birgitta Lindgren

Blockcitat

Längre citat i en text brukar ju ofta återges i eget stycke i en smalare spalt än resten av texten. Finns det någon regel för hur långt ett citat ska vara för att man ska använda den tekniken? Det har sagts mig att alla citat som är längre än en mening ska återges som så kallade blockcitat. Stämmer det?

Mikael

Svar: Nej, det stämmer inte. Det finns endast en mycket allmän regel att ju längre ett citat är, desto större anledning att överväga att återge det som blockcitat. Men någon exakt gräns kan och bör man inte ha. Andra överväganden måste också spela in: antalet korta och långa citat i hela texten, den

FRÅGOR & SVAR

vikt man vill lägga vid citatet, spaltbredden och textens grafiska form i övrigt. Allt ska vägas samman om man vill åstadkomma en så läsbar text som möjligt.

Olle Josephson

Ungdom uppför sig besynnerligt

Är det OK att använda *en ungdom* i betydelsen 'en ung människa'? En titt på Google tyder på det. Men i bestämd form går det väl ändå inte?

Monica Äikäs, Forskningscentralen för de inhemska språken

Svar: Ordet *ungdom* uppför sig besynnerligt.

Det naturligaste vore att det bara betydde 'tid då någon är ung'. Jämför *barndom* och *ålderdom*.

Men det används dessutom för att beteckna unga personer som kollektiv: *dagens ungdom*, *barn och ungdom*, *Grön Ungdom* (ett ungdomsförbund). Och det används även i bestämd form med denna syftning: *ungdomen av i dag*. Detta är helt accepterat enligt ordböckerna, liksom att använda det individualise-

rande i plural: *tre ungdomar*. Sedan brukar det heta att man får använda *ungdom* individualiserande i singular bara i frasen "NN är ju ingen ungdom längre".

Men faktum är att man använder det individualiserande i singular även i andra fraser, framför allt i obestämd form: "Att som

Frågan är om man kan säga att det är fel att använda *ungdom* individualiserande i singular. Jag tycker inte det.

ungdom med rörelsehinder vara hänvisad till en fritidsresa i veckan är diskriminerande." Och även i bestämd form, fast det är nog ganska ovanligt. Helt omöjligt är väl exempelvis inte: "Om en ungdom blir nekad att komma in, kanske den ungdomen vill hämnas."

Frågan är om man kan säga att det är fel att använda *ungdom* individualiserande i singular. Jag tycker inte det. Visst kan det

uppträda tolkningsproblem i enstaka fall. Men för det mesta torde sammanhanget avgöra om man med *ungdom(en)* menar 'alla unga' eller en bestämd individ. Samma problem har man ju med *polis(en)*.

Man kunde dock uppmantra till flitigare användning av *ung*, *den unge*, *de unga*.

Birgitta Lindgren

Ha att göra med

För betydelsen spelar det ingen roll, så vitt jag kan se, om man skriver *det har att göra med X* eller *det har med X att göra*. Men det förra ser jag alltmera sällan i text och hör nästan aldrig i tal, det senare håller på att bli det normala. I skönlitteratur och sakprosa som jag läst de senaste 15–20 åren är *har med X att göra* i genomsnitt tio gånger vanligare. Varför?

Nils Uthorn, Uddevalla

Svar: Iakttagelsen är intressant. Ett allmänt svar är att skriftspråket troligen blivit mer talspråksnära på denna punkt.

Valet mellan de två konstruktionerna styrs i huvudsak av två faktorer.

FRÅGOR & SVAR

Den ena är *med X*-frasens längd. En allmän tendens i svenskan är att ju längre ett satsled är, desto större benägenhet har vi att sätta det sist i satsen. Därför verkar det naturligare med t.ex. "Olusten hade inte att göra med frågan om vad man tror om 42-åringens skuld eller oskuld" än med "Olusten hade inte med frågan om vad man tror om 42-åringens skuld eller oskuld att göra".

Den andra faktorn är nyhetsvärdet. En annan tendens i svenskan är nämligen att sist i satsen placera det som är alldeles ny information. Det är troligt att konstruktionen *med X att göra* eller *att göra med X* vanligen används i sammanhang där just *att göra* har större nyhetsvärde än *med X*-frasen, åtminstone i tal. Jämför också uttrycket *få med mig (dig, honom) att göra*.

Tidigare generationers skribenter var ofta noggrannare med att hålla sig till en logisk-grammatisk ordföljd. Eftersom *med X* grammatiskt sett är en bestämning till *att göra* och inte till *har*, föredrog de att placera *med X*-frasen efter sitt huvudord *göra*.

I dag är vi inte lika noga med att alltid ha logisk-

grammatisk ordföljden. Allt oftare följer vi talets informationsstruktur även i skrift. Därför blir det vanligare med *ha med X att göra*.

Det går inte att ge en allmän rekommendation om att den ena konstruktionen skulle vara att föredra framför den andra. Man kan helt enkelt välja det som känns naturligast i skrivande stund.

Olle Josephson

Ligga någon i fatet

Min sambo använde för några dagar sen *det läg mig i fatet* som något positivt. Jag har fått för mig att det är något negativt om något ligger en i fatet.

Han tyckte att det kan väl bara vara bra när man har något i fatet, och vi började fråga oss vad uttrycket kommer ifrån.

Marie Carnesten

Svar: Uttrycket *något ligger någon i fatet* innebär att något är till hinder, skada eller obehag för någon. Uttrycket har alltså en negativ innebörd. Den ursprungliga betydelsen är att något finns kvar för någon, d.v.s. att något

förestår någon. I detta fall är det något negativt. Jämför uttrycket *det här ska du få äta upp!*

Ulla Clausén

Berzelius institut

Linköpings universitet diskuterar inrättandet av en ny fakultet som skulle namnges efter den gode Berzelius. Det förslag som nu ligger är *Berzeliinstitutet*.

Jag tycker det känns modernt med den latinska genitiven, som nu t.ex. finns på en av Linköpings gator *Berzeliigatan*. Jag skulle vilja att den nya fakulteten fick heta *Berzeliusinstitutet*.

Hans Lundgren

Svar: Latiniserade namn på *-ius*, t.ex. *Afzelius*, *Arrhenius*, *Berzelius*, *Hazelius*, *Stagnelius*, bör när de i dag används som förleder i sammansättningar ha oförändrad form. De bör alltså inte ha latinsk genitivändelse, *Afzelii-* etc.

Förr skrev man sammansättningar med namn av detta slag med latinsk förledsform. Därför stöter man ibland på former som *Afzeliuskolan*, *Berzeliiterrassen* och *Salviigränd*, men

FRÅGOR & SVAR

dessas bör inte tas som mönster för modern namngivning.

Som du nämner finns *Berzeliiigatan* i Linköping. Men på andra orter heter det *Berzeliusgatan*, och namnet *Berzeliuskolan* är välkänt långt utanför kommungränsen. Det finns också ett flertal andra liknande namn: *Arrheniuslaboratoriet* (vid Stockholms universitet), *Berzeliuslaboratoriet* (vid Karolinska institutet), *Hazeliussporten*, *Hazeliussbacken*, *Stagneliusgatan*, *Stagneliuskolan* (Kalmar).

En särskild komplikation med den latinska genitivformen uppkommer dessutom när efterleden börjar på *i*: *Berzeliiinstitutet* ser konstigt ut, men det blir också konstigt med *Berzeliiinstitutet*.

Claes Garlén

En prenumererad tidning

Man kan ju *prenumerera* på en tidning, men kan en tidning vara *prenumererad*?

Karin Nidström

Svar: Det hör kanske inte till allmänt språkbruk att säga att en tidning är

prenumererad. Men *prenumererad* är inte helt ovanligt inom tidnings- och förlagsvärlden. Exempel: "Nästan hela upplagan är prenumererad", "För utskicken av tidningen, som till övervägande delen är prenumererad, använder vi oss både av Posten och City Mail".

Ola Karlsson

I ohappa

Talade just med en 60-årig kvinna i Sundsvall som använde uttrycket *i ohappa* som skulle betyda ungefär att halka in i något oförutsett. Det vore skojigt att få veta lite om bakgrunden till detta uttryck.

Jörgen Almaas

Svar: Det motsvarar rikssvenska *oförhappandes*. Bakom dessa ord ligger ett gammalt nordiskt ord *happ* som betyder 'lycka, lyckträff, händelse'. Förutom *i oförhappandes* och *hampa sig* (med *mp* som variant till *pp*) samt i olika dialektala uttryck, bl.a. *i ohappa*, så lever ordet kvar i olika former i andra besläktade språk, t.ex. isländska med bl.a. *happ*, *happdrætti* ('lotteri'), *heppin* ('tursam'),

och i engelskan är det inlånat i form av *happen* och *happy*.

Birgitta Lindgren

Grillstad

Häromdagen dök det upp ett nytt ord i ett läsarbrev. En person efterlyste bland annat fler *grillstäder* längs promenadvägen i ett parkområde. Jag tyckte att det var ett bra ord, men korrekturläsaren var skeptisk. Jag lät *grillstad* vara kvar. *Eldstad* finns ju, och varför då inte *grillstad* som en nybildad släkting?

Eva Bergengren,
Hallands Nyheter

Svar: Visst är *grillstad* ett utmärkt ord. Det går faktiskt att hitta både i tidningar och på olika webbplatser. Det äldsta

Visst är *grillstad* ett utmärkt ord.

belägget är så vitt jag kan se från 1999, men det skulle inte förvåna mig om det funnits lite tidigare.

FRÅGOR & SVAR

Det har aldrig kommit med i någon ordbok eller ordlista vad jag kan se. Men det fyller ett tomrum. För *grillplats* är en plats där det finns en eller flera grillar och ibland bord och bänkar. Men *grillstad* är själva anordningen, antingen en enkel sak i form av en tunna, eller mera avancerat, en uppmurad anordning med utrymme för grillgaller och grillbädd.

Birgitta Lindgren

Vård av missbruk eller av missbrukare?

Jag har i en artikel använt ordet *missbruksvård*. Min kollega tycker att det ska vara *missbrukarvård*. Är det någon skillnad, eller går det att använda båda orden?

Ingrid Strömberg,
Arbetsgivaralliansen

Svar: Det ord som används i lagstiftningen är *missbrukarvård*. Men *missbruksvård* förekommer i många andra sammanhang. I ett tidningsmaterial är *missbrukarvård* klart vanligare. Om man söker via sökmotorn Google får man nästan exakt lika många träffar på båda orden.

Betydelsesammanhanget mellan förled och efterled är

sällan entydig. I sammanställningar med *vård* som efterled anger förleden vanligen föremålet för vården, exempelvis en grupp som i *narkomanvård* eller ett område som i *kulturvård*. Undantagsvis kan förleden beteckna den som tillhandahåller vården som i *anhörigvård*, *sambällsvård*. Det kan också förekomma andra betydelsesammanhang, som i *akutvård* 'vård som ges akut till akut sjuka', *dagvård* 'vård som ges under dagtid',

Ordet *missbrukarvård* tolkar vi som 'vård av missbrukare' enligt mönstret *narkomanvård*.

dialysvård 'vård i form av dialys'.

Ordet *missbrukarvård* tolkar vi som 'vård av missbrukare' enligt mönstret *narkomanvård*. Ordet *missbruksvård* tolkar vi som 'vård föranledd av missbruk', d.v.s. i praktiken detsamma som 'vård av missbrukare'.

Rent teoretiskt kunde det också betyda 'vård av missbruk', d.v.s. att man försöker upprätthålla missbruket. Men vår erfarenhet talar emot en sådan tolkning. Vi tolkar också *missbruksproblem* som 'problem som orsakats av missbruk' inte som 'problem med missbruket' (t.ex. att man inte får tag i tillräckligt med droger).

Att man i det officiella språket valt *missbrukarvård* är begripligt, eftersom det bäst stämmer överens med hur ord på *-vård* brukar vara konstruerade. Men att man via Google får fram lika många exempel på *missbruksvård* som på *missbrukarvård* tyder på att de flesta uppenbarligen inte tycker att *missbruksvård* kan missförstås.

Birgitta Lindgren

Makedonien

Jag undrar vad man kallar Makedonien nu för tiden? På engelska heter det *Former Yugoslav Republic of Macedonia*.

Karin Persson,
Centrum för Internationellt
Ungdomsutbyte

Svar: Som vardagsform duger *Makedonien* bra. I

FRÅGOR & SVAR

diplomatiska sammanhang är man mer försiktig, eftersom grekerna anser att namnet tolkas som att staten Makedonien genom namnvalet har anspråk på den grekiska provinsen med samma namn. Därav kommer det sig att den något krystade engelska benämningen är i bruk, ofta förkortad till det ganska trista *FYROM*. I statsrättsliga sammanhang inom EU-arbetet använder svenskarna beteckningen *f.d. jugoslaviska republiken Makedonien* (med litet *f*, eftersom orden före *Makedonien* inte anses ingå i namnet utan bara är en beskrivande benämning).

Claes Garlén

Australier australiensare

Varför omtalar man allt som oftast en person från Australien som *australier* nu för tiden? Jag är van att kalla dem *australiensare*.

Henrik Sandström

Svar: Den officiellt rekommenderade invånarbeteckningen till Australien är *australier*, och adjektivet är *australisk*. Anledningen till att *australier* rekommenderas

framför *australiensare* är att *australier* är kortare och enklare bildat än *australiensare*.

Det är inte lämpligt att försöka fördela användningen så, att *australier* skulle användas om urinvånarna medan *australiensare* skulle beteckna en medborgare i Australien (oavsett ursprung). Det vore svårt att komma ihåg vilken form som skall ha vilken betydelse.

För urinvånare i Australien finns antingen uttrycket *aborigin* eller förstas *urinvånare*.

Birgitta Lindgren

Slagfel

Finns det något ord för sådana stavfel som orsakas av att skribenten ”snubblar över tangentbordet”, d.v.s. kastar om två bokstäver i ett ord (som exempelvis *lechtsuga*, *pakr*, *dtar* m.fl.) eller råkar få med en på tangentbordet närliggande bokstav (som exempelvis *sbabb* i stället för *snabb* eller *länfsam* i stället för *långsam*)?

Susanna Lund

Svar: På finlandssvenska säger man *slagfel*, och det förekommer även i rikssven-

ska texter fast det inte står i ordböcker. Det är utmärkt med ett ord som bättre än *skrivfel* eller *slarvfel* anger vad det är för slags fel. Ordet hänför sig till

På finlandssvenska säger man *slagfel*, och det förekommer även i rikssvenska texter fast det inte står i ordböcker.

skrivning med skrivmaskin, då man slår ned en tangent. På datorer trycker man snarare på en tangent, men ordet *tryckfel* skulle ju inte fungera. I danskan och norskan finns motsvarande ord, *slagfejl* respektive *slagfeil*. Men där finns också *tastefejl* respektive *tastefeil*. Bakom det finns verbet *taste* ’skriva (på skrivmaskin eller dator), och *tast* ’tangent’, inlänat från tyskan.

Birgitta Lindgren

Titta gärna också i *Frågelådan* på vår webbplats <www.spraknamnden.se>.

Mellan Darwin och fosterlandet

LARS-GUNNAR ANDERSSON

Är traditionalism eller funktionalism den stora skiljelinjen i svenskt språkvårdstänkande? Varför blev fosterlandsvänner så ursinniga på en obetydlig stavningsreform 1906? Är språkvårdare alltid kompromissvilligare än sina uttolkare? Lars-Gunnar Andersson, professor i modern svenska i Göteborg, recenserar Ulf Telemans svenska språkvårdshistoria. Han finner stora linjer, mycket fakta, gott humör och åtskilligt att tänka på.

T*radis och funkis* (Svenska språknämndens skriftserie 87) har Ulf Telemans skrivit den svenska språkvårdens historia under de senaste 200 åren. Förklaringen till den oväntade titeln är att Erik Wellander, en av huvudpersonerna i boken, använde dessa ord för att karakterisera tilltalsmönster på 1930-talet: "Wellander var naturligtvis klar över den dåliga klangen hos *Ni* men menade att ordet ändå var på frammarsch bland ungdom-

men: bland dem var *Ni* 'funkis' och *fröken Gustafsson* 'tradis'"(s. 153).

Det är också så att termerna *tradition* och *funktionalitet* kan sägas stå för de två viktigaste begreppen under de senaste två hundra årens språkvård. Dels har man velat följa den språkliga traditionen, det etablerade språkbruket, den gängse normen. Dels har man i valet mellan rivaliserande former förordat den mest funktionella, därav den ofta använda termen ändamålsenlighetsprincipen.

Redan i titeln visar författaren upp sig i en favoritgren, nämligen att enkelt och elegant sammanfatta ett komplext skeende. Och det är en komplex materia han haft att arbeta med. Hundratals artiklar och böcker analyseras och sammanfattas för att presentera en historik över svensk språkvård.

När man säger att den här boken, tillsammans med samme författares *Ära, rikedom och reda*, ger den första historiebeteckningen av svensk språkvård, är det delvis en överdrift. En hel del av det äldre materialet känns igen från språkhistorien.

Många av resonemangen om 1900-talets språkvård hittar vi också i sociolingvistiska framställningar. Språkvårdshistoriens huvudpersoner är påfallande ofta också språkvetenskapens huvudpersoner. På så vis har svensk språkvetenskap och språkvård gått sida vid sida.

Språkvård definieras i boken som ”en medveten aktivitet för att bibehålla ett gott språk eller för att göra språket bättre” (s. 47). Utifrån denna definition eller andra förekommande definitioner kan man slå fast att språkvården aldrig kan vara oberoende av språkvetenskapen och att språkvetenskapen inte heller kan vara identisk med språkvården.

Boken beskriver svensk språkvård och har ett nationellt perspektiv. Därför får vi inte veta om den tämligen fridfulla relation som rått mellan språkvetenskap och språkvård i Sverige under några hundra år är en självklarhet eller något av ett svenskt eller snarare nordiskt särmerke.

Boken börjar alltså vid år 1800. Teleman ser Leopolds stavningslära från 1801 som avslutningen på det arbete som gjorts för att formulera svenskans skrivregler under 1600- och 1700-talen. 1800-talet ser han som grammatikens århundrade. Det var då de svenska grammatiska mönstren fick sin beskrivning, och Teleman dristar sig till att säga att Natanael Beckmans *Svensk språklära* (1904) kan ses som slutprodukten av detta arbete. Detta är i sig en intressant generalisering. När språkvetenskapens historia skrivs, brukar 1800-talet snarast förknippas med komparativ och historisk språkforskning.

Att grammatiken stod i centrum betyder inte att stavningsfrågorna var lagda åt sidan under 1800-talet. Tvärtom diskuteras stavningsfrågor livligt, speciellt under slutet av seklet, och de så kallade ny-

stavarna hade många radikala idéer om hur svensk stavning skulle moderniseras. Den kände fonetikern och dialektforskaren J. A. Lundell ville till exempel införa nya bokstäver för *ng*- och *sj*-ljuden, som saknade egna tecken (s. 83).

Allt detta beskrivs ordentligt men också roligt. Om stavningsreformen 1906 sägs att det inte hjälpte ”att 40 000 ’fosterlandsvänner’ i en petition önskade revision av beslutet” (s. 84). Så här i efterhand undrar man hur de relativt små förändringar som infördes kunde orsaka ett sådant rabalder. I dag har vi svårt att förstå att det är så mycket mer fosterländskt med *ett rödt hus med hvita knutar* än *ett rött hus med vita knutar*.

Boken inbjuder förtjänstfullt till sådana här funderingar. Teleman ägnar inte så mycket tid åt funderingar utan går snabbt vidare till nästa ämne. Som läsare kan man till exempel undra över hur det kommer sig att diskussionen om en svensk stavningsreform varit i det närmaste obefintlig under de senaste 75 åren.

Samhällsförändring och språkvård

Språkets förändring hänger ihop med samhällets förändring, och språkvårdens villkor förändras därför i takt med samhället. Kapitel 1 har rubriken *God morgon, Sverige*. På 35 sidor skisseras vad som hänt i Sverige under 200 år och som samtidigt varit av betydelse för språket och språkvården. Fem fenomen behandlas: skolan och utbildningen, urbaniseringen och samhällsklasserna, demokratin och

Diskussionen om stavningsreform har varit nästan obefintlig i 75 år.

folkrörelserna, en större scen (internationalisering), massmedierna.

Att dessa faktorer spelar roll är okontroversiellt, men exakt hur de skall beskrivas är inte uppenbart. Ibland tecknas bilden i grova penseldrag; utrymmet tillåter inte mer. En del påståenden kan man fundera över: "I tidningarna försökte man skriva kortare och snärtigare, och man vågade till slut inte trycka alltför eftertänksamma analyser ens på politik- och kultursidorna. Om möjligt undvek man att trycka oillustrerade texter. I många tidningar upptog bilderna (där reklamen bidrog med en stor andel) en större yta än brödtexten. Och journalisterna sökte ett språk som de trodde liknade TV:s spontana tal så mycket som möjligt." (s. 23)

Det som sägs här är inte okontroversiellt. Är det så att journalisterna söker ett språk som de tror liknar tv-soffans? Finns det inga eftertänksamma analyser längre? Dessa påståenden görs dessutom utan några referenser. Oavsett om beskrivningen är sann eller falsk, så krävs det ett stort mått av självtillit för att skriva så.

Det sistnämnda citatet illustrerar en annan lustig detalj i den här boken. Allt är skrivet i preteritum. Detta är helt naturligt när man talar om 1800-talet eller 1930-talet, men det känns knepigt när det handlar om det som hände för fem år sedan och gäller än i dag. Notera också att citatet inte innehåller någon tidsfästning. Som läsare kommer man på sig själv med att läsa om ett historiskt skeende, och så hajar man till och inser att det som beskrivs hände för ett par år sedan. Detta blir särskilt tydligt eftersom såväl boken som det här första kapitlet är tematiskt snarare än kronologiskt upplagda. Varje tema följs från 1800 till 2000.

Jag tycker dock att Ulf Teleman gör

aldeles rätt som kategoriskt skriver i preteritum. Det här knepet tvingar läsaren att distansera sig från det dagsaktuella eller nutida och betrakta det på samma sätt som det historiska.

Ett avsnitt i det första kapitlet tar upp sådana idéer och ideologier som påverkat vårt samhälle under de senaste två hundra åren. Teleman ställer traditionalism mot modernism, kollektivet mot individen och det nationella perspektivet mot det internationella.

Det är lätt att se att språkvärden anammat såväl traditionalism ("så hette det förr") och modernism (nya funktionella uttryck). Darwins utvecklingslära påverkade naturligtvis också språkvetenskapen och därigenom språkvärden. Vid sekelskiftet 1900 var det nationella perspektivet starkt. Det var det som lanserades i folkskolans läseböcker. Hundra år senare har det internationella perspektivet fått ett helt annat genomslag. Sverige har i dag en skolutbildning som syftar till att göra alla elever tvåspråkiga i svenska och engelska.

I ett sista och nionde kapitel tas det internationella perspektivet upp, *Svenskan och andra språk*. Där diskuteras svenskans roll i förhållande till i tur och ordning latinet, engelskan, de inhemska minoritetsspråken och invandrarspråken. Det var först mot slutet av 1990-talet som svensk språkvård på allvar tog sig an dessa frågor. Lanseringen av begreppet domänförlust, alltså att vissa områden och ämnen tas över av engelskan, har spelat en stor roll för att väcka intresse för denna fråga. Den parlamentariska utredningen som avslutades med den stora betänkandet *Mål i mun* (SOU 2002:27) är det hittills tydligaste exemplet på det här vidare språkvårdsperspektivet. Teleman tar med läsa-

ren i språkvårdens utveckling ända fram till våra dagar.

Språkvårdsaktörer

I kapitel 2, *Språkvårdens aktörer*, och 3, *Språkvetenskapen och språkvården*, presenteras de personer och organisationer vars arbete just utgjort svensk språkvård under 200 år. Att Svenska Akademien, Svenska språknämnden, Tekniska nomenklaturcentralen (TNC) och en del andra organisationer behandlas här är tämligen självklart. Men här finns också många enskilda personer nämnda. Över huvud taget är boken fylld av referenser till personer, artiklar och dokument av allehanda slag. Enkelt uttryckt: boken är faktpäckad. Det jag sa om inledningskapitlet om grova penseldrag och kraftiga generaliseringar gäller verkligen inte om stommen i boken. Ulf Teleman har gjort ett gigantiskt arbete med att läsa in, sortera och systematisera ett par hundra års diskussioner i och om olika språkvårdsfrågor.

En aktör som föga överraskande har en huvudroll under 1900-talet är Erik Wellander. På Svenska Akademiens uppdrag gavs hans *Riktigt svenska* ut i sin första utgåva 1939. Alla torde vara ense vad det gäller den här bokens betydelse för svensk språkvård. Under ungefär en tredjedel av seklet var den obligatorisk läsning för blivande svensklärare, och många har än i dag klart för sig vad Wellander hade att säga i olika språkfrågor.

Under de senaste 25 åren har Wellander ofta fått stå som symbol för en äldre tids språkvård, då det inte sällan gavs kategoriska svar i språkvårdsfrågor. En konstruktion var antingen rätt eller fel. Mot detta har man senare ställt en mer resonande språkvård, där man som regel ger villkorliga råd ("ena sidan ..., å andra si-

dan ..."). Det sistnämnda betyder att konkurrerande konstruktioner bedöms utifrån genre, sammanhang, formalitet och inte minst utifrån distinktionen talat och skrivet språk. Det är säkert så att många som diskuterat språkvård under de senaste 25 åren tecknat en niddbild av Wellander, eller i varje fall en starkt förenklad bild.

Ulf Teleman återupprättar Wellanders heder: "Framför allt skriver författaren en njutbar, torr spirituell svenska och hans kommentarer är välavvägda och kloka. Någon gång använder Wellander logiken som måttstock eller pekpinne på ett sätt som kan synas irrelevant med tanke på att det väletablerade, kvalificerade och otvetydigt korrekta språket inte alltid uppfyller skollogikens konsekvenskrav. Boken fick så småningom ett rykte om sig att vara skolmästaraktig och konservativ, ett orättvist omdöme, i varje fall om man ser boken i förhållande till sin samtids språk och allmänna språkuppfattning. Man slås vid läsningen ofta av hur generös författaren är i sina domar och hur stor respekt han har för det faktiska kvalificerade bruket." (s. 54)

Inte ens Wellander, som påverkat språkvården mer än någon annan under 1900-talet, hade språkvården annat än som bisyssla. Det är först under andra hälften av 1900-talet som vi fått en grupp människor som är språkvårdare till professionen. TNC bildades 1941 och Nämnden för svensk språkvård 1944.

Riksspråk, grammatik, ord

Kapitel 4–8 väljer jag att beteckna som substansnära avsnitt. De har följande rubriker: *Stavningen*, *Ett svenskt rikstalspråk*, *Rätt grammatik?*, *Ordförråd och ordbetydelser* och *Stil och text*. I samtliga fall går

historieskrivningen från 1800 till 2000, även om tyngdpunkten i beskrivningen hamnar på olika ställen beroende på när en viss fråga var som mest aktuell.

I de här avsnitten görs en mycket noggrann redovisning av de diskussioner som förekommit och de argument som framförts. Det är faktarikt och grundligt. Baksidan är att det nog fordras en del kunskap i ämnet för att avsnitten skall vara njutbara. Texten är tät.

Stavningen har delvis berörts ovan. Vad det gäller de senaste decennierna har några radikala stavningsidéer inte framförts. Vad som hänt och vad som redovisas är till exempel en del försvenskningar av främst engelska lånord. På s. 90 redovisas till exempel hur och när en del ord försvenskats. Vi får veta att stavningarna *bagg, cupp, popp, shopp, jett, jos* och *skop* infördes i den 10:e upplagan av SAOL 1973, men också att de alla lyftes bort i den 12:e 1998.

Leopold var mer framgångsrik när han lanserade stavningen *løjtnant* för *lieutenant*. Man kan fundera över varför det skall vara så svårt att förändra ett ords stavning i dag. Detta är en tänkbar fundering som Telemans inte ägnar sig åt.

Att stavningsfrågor skulle upphöra att vara relevanta i datorernas tid, när varje ordbehandlingsprogram är försett med stavningsprogram, skall vi inte inbilla oss: ”Datorkulturen har för övrigt snarast gjort stavningsförmågan mera betydelsefull, eftersom frisökning på ord i datoriserade texter och register etc. vanligen förutsätter att man vet hur det sökta ordet stavas” (s. 92).

Kapitel 5 handlar om det svenska rikstalspråket. Telemans säger att ett sådant kan ha utbildats under 1600-talet men att det då var ett språk för fåtalet, speciellt

högadeln och hovfolket.

Men begreppet rikstalspråk är senare: ”Rikstalspråket framträdde som idé och objekt för språkvård under det nya seklet. A.F. Dalin upptog ännu inget uppslagsord ’riksspråk’ i sin ordbok (1850–1853), men Nordisk Familjebok 1889 hade en innehållsrik artikel av J.A. Lundell om fenomenet. I stället för ’riksspråk’ sa man ibland också ’högspråk’ för att markera dess sociala och stilistiska hemvist. Denna benämning avvisades dock av Noreen (1903, s. 26) som hellre ville lyfta fram den geografiska och politiska enhetsaspekten.” (s. 95)

Det var inte så lätt att inom ramen för den allmänna folkskolan under några år lansera och lära ut rikstalspråket: ”Det var sålunda inte högreständsuttalet eller de bildade klassernas tal som dominerade i skolorna utan läsuttalet. Folkskollärarna som själva hade begränsad tillgång till de bildade klassernas talspråkskultur nyttjade läsuttalet för att skapa enhet mellan tal och skrift.” (s. 99)

Det är detta läsuttal eller skolläraryttal som Bondeson förlöjligar i *Skollärare John Chronschougs memoarer* (1897–1904). Mot slutet av 1900-talet mattades intresset för värden av standarduttalet, och Telemans ser några olika skäl till det. För det första att dialekterna försvagats så att de knappast hotade någon norm längre. För det andra ”hade det fullstandardiserade talspråkets viktigaste fäste, nämligen den högre stilarten, mer eller mindre demolerats. I takt med att samhället hade börjat uppfatta sig som jämlikt hade också stilartshierarkin förflackats: predikningar, lovtal, högtidstal, vetenskapliga föreläsningar hölls inte längre på en särskilt högtidlig svenska” (s. 106). För det tredje att ljudtekniken förfinats så att den tidigare

övertydligheten inte längre krävdes för att höras i större församlingar. För det fjärde "att de senaste decenniernas naturlighets- och spontanitetsideal gjort högspråket näst intill omöjligt i många offentliga sammanhang, inte minst i radio, film, television, dramatik" (s. 107).

På tretton sidor gör Teleman en mycket snygg exposé över det talade riksspråket, vars storhetstid han förlägger till mitten av 1900-talet. En styrka med det här avsnittet är att språkvårdshistorien på ett tydligt sätt kopplas till de samtida samhällsförändringarna. Den kopplingen kommer inte fram lika tydligt i till exempel grammatikavsnittet.

Kapitlet *Rätt grammatik* är bokens längsta och grammatiken hör naturligtvis till språkvårdens kärnämnen.

På tal om språkriktighetshandböcker görs följande kloka påpekande: "Det ligger i genrens natur att också lämplighetsmaningarna lätt fick formen av regler, som om det vore frågan om att rätta sig efter en fastlagd grammatisk norm" (s. 126). Ibland kanske författaren själv gör förenklingen, ibland är det uttolkarna som står för den. Ett bra exempel är Wellanders åsikt att det kan bli tröttande när var och varannan mening börjar med *och*. Därifrån är steget inte långt till att uttolkarna tror sig ha läst att man inte får lov att börja meningar med *och*. Det gångna seklets främsta språkvårdare har nog alla varit mer kompromissvilliga än vad deras uttolkare varit.

En stor del av kapitlet handlar om fyra fall av grammatisk språkvård. Det första är frågan om genus, och detta är framför allt en 1800-talsdiskussion. En central fråga var om man skulle använda *den* eller *han/hon* om sakord.

De andra tre ämnena som tas upp är de

plurala verbformerna i skrift (*vi tala* eller *vi talar*), ett nytt tilltalsystem (titeltilltal eller *du/ni-tilltal*) och *dom* i stället för *de/dem*. De två första av dessa frågor hör främst hemma i början och mitten av 1900-talet. I dag är det bara frågan om *dom* kontra *de/dem* som är aktuell. Att de gamla stridsfrågorna dog snabbt är en ofrånkomlig slutsats.

I de här genomgångarna redovisas innehållet i dussintals artiklar och debattinlägg, ofta med illustrerande citat. Trots den kritik som mobiliserades mot förändringarna av språkbuket från stora delar av kulturlivet, fick de äldre mönstren ge vika för de yngre. De här avsnitten är mycket läsvärda.

Det är värt att notera att de här fyra fallen av språkvård på grammatikplanet är fall där det funnits debatt och åsiktsmotsättningar. Är konflikten måhända en förutsättning för att en språkförändring skall bli en språkvårdsfråga? Det lutar åt det.

I kapitlet om ordförråd och ordbetydelser hittar vi avsnitt om modeord liksom om främmande och folkliga ord. En del resonemang rör sig runt vad orden betyder eller får lov att betyda. Här finns en del kända fall som *billiga priser*, *nästan/knappt*, *själv/ensam* och *avlida/dö*.

Här görs en generalisering som är elegant både till innehåll och uttryck: "Språkvårdarna agerar framför allt på två sätt: dels genom ordböcker som säger hur det är och bör vara utan att låsas om hur det inte är eller inte bör vara, dels genom språkriktighetshandböcker (...) där problematiska ord dryftas med syftet att motivera vilken betydelse som är den rätta. Ordboken talar om vad ett ord betyder och hur det konstrueras, språkriktighetshandboken talar i första hand om hur man inte skall använda ett ord. Ordbo-

kens språkvård är implicit (och positiv), språkriktighetshandbokens är explicit (och ofta negativ).” (s. 200)

Det är väl precis så det är.

Språkvårdarnas historia

Bokens text är på 250 sidor och de skall täcka 200 år av svensk språkvård. Mycket har kommit med, men inte allt.

I bokens mer substansnära kapitel, de som handlar om språkformen, är det experternas argumentation som beskrivs. Det är dessa personer som publicerar grammatikor och ordböcker, och det är de som skriver artiklar i *Språkvård*. Det finns också en annan typ av språkvård, till exempel den som bedrivs av lärarna i klassrummen, av redaktörerna på tidningsredaktioner och bokförlag och av föräldrar i lägenheter och villor. Telemans studerar alltså den språkvårdsdiskussion som finns i de vetenskapliga sammanhangen snarare än att gå igenom den språksyn som förmedlas av skolböcker och på andra håll.

Förmodligen är det i denna ända man måste börja, men det betyder också att det finns mer att göra innan den svenska språkvården som helhet är kartlagd. I rättvisans namn skall dock sägas att Telemans är generös med referenser till Karin Tarschys avhandling, *”Svenska språket och litteraturen”*, från 1955 om skolans roll i sammanhanget.

Min poäng är att perspektivet i boken är språkvårdarens, inte mottagarens. Hur mycket av den diskussion som fördes om olika språkvårdsfrågor för hundra år sedan kom till människors kännedom? Och hur mycket av det som sägs i dag når fram? Om detta vet vi fortfarande inte så mycket.

En annan generell kommentar man kan göra är att boken har ett nationellt

perspektiv. Nästan all citerad litteratur är svensk eller nordisk, och det görs ingen beskrivning av språkvårdsverksamhet utanför Norden. Förutom brist på tid och utrymme finns det ett annat gott skäl till denna begränsning. Det finns just ingen litteratur att jämföra med. Här finns ett stort oplöjt framtida forskningsfält.

Min misstanke är att den här boken inte bara är ett pionjärverk i ett svenskt språkvårdsvetenskapligt perspektiv utan också i ett internationellt.

Det finns alltså mycket av värde i denna bok. Det är den första större översikten av den svenska språkvårdens historia. Det är också en del av den svenska språkhistorien. Boken kan fungera som en uppslagsbok vad det gäller många språkvårdsfrågor. Det finns delar (speciellt i början av boken) som skulle platsa i varje kurs i sociolingvistik.

Jag har lagt in flera citat i texten ovan, dels för att illustrera stilen, dels för att visa att boken kan vara rolig. Boken är skriven med gott humör.

Det finns också resonemang som inbjuder till funderingar. Jag har ett par gånger påpekat att man kan fundera vidare och att Ulf Telemans lämnar läsaren åt eget tankearbete medan han själv går vidare till nästa ämne. Man kan lägga ifrån sig boken och fundera över varför en del språkfrågor väcker ett sådant engagemang.

En bra bok skall inbjuda till eget tänkande, och detta är en bra bok. ■

Tradis och funkis är den andra av Ulf Telemans två böcker om den svenska språkvårdens historia. Den första, *Åra, rikedom och reda* (Svenska språknämndens skriftserie 85) kom ut 2002 och behandlar 1600- och 1700-talet. Den recenserades av Gun Widmark i *Språkvård* 2/2003.

Skriften och makten

ANNA-MALIN KARLSSON

Språklig jämlikhet får inte bara ses som en fråga om läsvanor, utan minst lika viktigt är talspråket, särskilt på arbetsplatserna. Det skrev Björn Melander i ett debattinlägg i Språkvård 1/04. Kjersti Bosdotter från Metall svarade att arbetsplatsernas talspråk inte räcker för att vara med och påverka samhällsutvecklingen; läsandet är nödvändigt. Anna-Malin Karlsson, lektor i svenska vid Stockholms universitet, fortsätter debatten. Utgångspunkten är ett forskningsprojekt om läsande och skrivande under arbetsdagen i vanliga LO-yrken. Hon tror att diskussionen egentligen handlar om vilket språk som ger tillgång till makt och kulturellt kapital.

Språkvård nr 1/2004 diskuterar Björn Melander, huvudsekreterare i Mål i mun-utredningen, och Kjersti Bosdotter, kulturpolitiskt ansvarig på Metallindustriarbetareförbundet, arbetarrörelsens

syn på läskampanjer och litteraturkonsumtionens betydelse för klasskillnaderna i samhället. Man kan lätt få uppfattningen att problemet handlar om statusen hos tal- respektive skriftspråk. Jag skulle vilja nyansera debatten med utgångspunkt i en del resultat från forskningsprojektet *Skriftbruk i arbetslivet*, som just undersöker det skrivna språkets roll på arbetsplatser i vanliga LO-yrken. Jag tror dock inte att det räcker att peka på det intressanta och rika i olika typer av språkbruk, som språkforskare ofta gör. Jag anar nämligen andra, dolda frågeställningar i Melanders och Bosdotters debatt – frågeställningar som man inte kommer åt med enbart språkvetenskapliga begrepp och perspektiv. Jag kommer därför också att föra in ett maktperspektiv i diskussionen.

Arbetsdagens texter

Projektet *Skriftbruk i arbetslivet* undersöker vad människor läser och skriver i vanliga yrken i dagens samhälle. Ett grundläggande metodiskt grepp är att följa någon under en arbetsdag och dokumentera

allt han eller hon skriver eller läser. Projektet är ännu inte avslutat, men det går ändå att säga en del om hur det ser ut ute på arbetsplatserna. De yrken vi hittills undersökt är undersköterska, byggnadsarbetare (träarbetare och betongarbetare), lastbilsförare samt butiksbiträde. I alla dessa yrken är skrift viktigt, men på lite olika sätt.

Undersköterskorna på ett äldreboendet läser och skriver för att upprätthålla kontinuiteten i arbetet och därmed kontinuitet i de boendes liv. I dagböcker och på scheman antecknar de hur de boende ätit, vilken medicin de tagit eller om det hänt dem något särskilt. Detta skrivande involverar ofta avgörande val om hur något ska skrivas så att det blir tillräckligt informativt för den som ska läsa, samtidigt som de boendes integritet skyddas. Centralt för arbete inom vården är också att man kan hantera tabeller av olika slag, för dokumentation av medicinering och liknande. I undersköterskornas arbete ingår även att hitta lämpliga texter för de boende att läsa, något som vetter mot en mer allmänt omfattad, icke-arbetsrelaterad skriftkultur.

Läsandet och skrivandet på äldreboendet kan alltså ses som naturligt integrerat i arbetet, och på liknande sätt är det för lastbilsföraren. Han arbetar ensam och har stor frihet kombinerad med stort ansvar. Det är viktigt för honom att vara pålitlig, att kunna garantera och intyga. Det är också viktigt att planera flera steg i förväg, så att rätt varor lastas på rätt plats i förhållande till den ordning i vilken de sedan ska lastas av. Lastbilsförarens skriftbruk rör mycket riktigt dessa två funktioner: logistiken och intygandet. Han läser för att kunna utföra sitt arbete och skriver för att visa att det är gjort. Det intressanta

är att samma texter fyller båda dessa funktioner och att de faktiskt byter innebörd under arbetsdagen. Lastbilsföraren måste alltså kunna ta olika typer av information ur samma text och därtill vara den som ändrar textens funktion och betydelse.

Även byggnadsarbetarna dokumenterar sitt arbete på olika sätt, men för dem är detta inte en integrerad del av arbetet utan det upplevs som påtvingat och onödigt. På bygget är över huvud taget läsandet och skrivandet mer segregerat och centrerat till personer med särskilda funktioner. De två betongarbetarna jag följt är dock något av ett undantag när de själva gör sin armeringsplanering sittande vid skrivbordet i en av barackerna. De menar också mycket riktigt att detta egentligen inte är deras jobb, men det hindrar inte att de utan problem hanterar komplicerade tabeller och förteckningar och tolkar om en typologisk framställning (strukturerad efter olika materialtyper) till en kronologisk (en arbetsplan).

Butiken är den arbetsplats som kanske skiljer ut sig mest, dels för att arbetet till synes är mer diffust organiserat, dels för att det hela tiden finns en ytterst kraftfull tredje part närvarande: kunden. Här förekommer för första gången läsande i ett syfte som skulle kunna beskrivas som att *bli partner*. Butiksbiträdet läser butikskedjans veckobrev för att bli delaktig i företagets syn på sig självt, sina medarbetare och sina kunder. Biträdet läser för att skapa sin identitet i arbetet, mer än för att få

På bygget är
läsandet och
skrivandet
segregerat.

konkret information om vilka uppgifter hon ska utföra.

Sammanfattningsvis är det ett mångfacetterat och bitvis mycket avancerat skriftbruk som framträder, och vi kan konstatera att lärandet av hur detta ska gå till nästan helt och hållet sker på de aktuella arbetsplatserna. Få om någon av de genrer vi funnit finns representerade i skolans svenskundervisning. Resultaten stöder Björn Melanders principiella linje, att arbetsspråket är intressant och viktigt, men de visar också att arbetsspråket inte bara är muntligt.

Kulturellt kapital

Men så var det det här med de underliggande frågeställningarna. Det är uppenbart att det finns en medvetenhet om starka sociala krafter bakom Kjersti Bosdotters resonemang. Björn Melander argumenterar övertygande om att talspråket på alla funktionella och strukturella sätt är lika fullvärdigt som skriftspråket, men Kjersti Bosdotter använder i sitt svar ändå formuleringar som "Den sociala bakgrunden bestämmer människors läsvanor *och därmed tillgången till språket* [min kursiv]" och "...inte fått vare sig hjälp eller stimulans i hemmet och framförallt inte i skolan *när det gäller att erövra sitt språk*". Bosdotter talar alltså om språket i singularis, och hon beskriver det som något som finns någon annanstans och måste erövas. Bakom dessa formuleringar ligger inte nödvändigtvis en syn på Språket som ett enda, och något som endast finns i litteraturen. Det kan också handla om en övertygelse om att det finns en viss sorts språk som är mer värt än andra när det handlar om att skaffa sig makt över sin situation, politiskt eller individuellt. Det är en rimlig tanke. Den behöver dock ut-

vecklas en del, och här räcker inte språkvetenskapens beskrivande verktyg så långt.

Jag tror att man kommer en bra bit på vägen med hjälp av ett begrepp från den franske sociologen Bourdieu, nämligen *kulturellt kapital*. Enkelt uttryckt är detta de kunskaper och värderingar som ärvs från generation till generation inom de ledande skikten i samhället. Vad som utgör det kulturella kapitalet bestäms socialt och historiskt, inte absolut utifrån givna kriterier och specifika egenskaper. På så sätt kan det ligga mer kulturellt kapital i att ha gått ekonomlinjen på Handelshögskolan än att ha gått motsvarande utbildning på en ny, lokal högskola, trots att den senare kan ha ett på många sätt bättre och mer medvetet utformat kunskapsinnehåll i sina kurser. Ändamålsenlighet och funktionsduglighet i största allmänhet ger inte med självklarhet tillgång till kulturellt kapital. Jag kommer här att använda termen kulturellt kapital för att beskriva det elitistiska, övergripande kulturarv som enligt Bourdieu inte är folkligt och aldrig kan bli det, och *symboliskt kapital* för mer specifika, anpassade värdesystem inom olika fält – som dock alla förhåller sig till det kulturella kapitalet på ett eller annat sätt.

Som jag ser det vill arbetarrörelsen satsa på att erövra det språkbruk som ger tillgång till kulturellt kapital, vilket är fullt rationellt. Historiskt har det också varit en lyckosam strategi. Den tidiga arbetarrörelsen gjorde helt rätt som satsade på att lära medlemmarna formell mötesteknik, att argumentera i debatt och att skriva motioner etc. I forskningsprojektet *Arbetarrörelsen och språket* kunde man i mängd och mycket visa att denna målinriktade och många gånger uttalat språkliga un-

dervisningsverksamhet lagt grunden till den ställning arbetarrörelsen har idag (se *Arbetarna tar ordet*, red. Olle Josephson, 1996). Det betyder inte att det politiska språket i sig är bättre eller finare än något annat, men att behärska det gav tillgång till symboliskt kapital – en del forskare kallar detta folkrörelsekapital – inom de verksamheter som var centrala för dem som ville skaffa sig makt och medbestämmande i början av 1900-talet.

Jag skulle vilja påstå att det i dag är mycket svårare att navigera mellan kultu-

**Arbetarrörelsen
vill erövra det
språkbruk
som ger
kulturellt kapital.**

rens olika fält (ytterligare ett begrepp från Bourdieu) och att inom dessa identifiera det språkbruk – de genrer om man så vill – som ger tillgång till det önskade symboliska kapitalet. Den politiska fältet finns kvar, men tycks ha tappat andelar i förhållande till den så kallade marknaden och olika aspekter av den. Både politiken och marknaden har dessutom internationaliserats, det har växt fram alternativa rörelser av olika slag etc. En möjlig följd av svårigheten att hantera detta nya, svår-greppbara samhälle är fokuseringen på individen. Det är detta jag menar att Läsrörelsen väljer när den i sina kampanjer för bokläsande talar om böckerna som vägen till individens erövrande av Språket. Kanske är det även den vägen LO har slagit in på. Man väljer att gå direkt på en av de klassiska symbolerna för kulturellt kapital – litteraturläsandet – och finner dessutom att detta föga förvånande samvarierar

med klasskillnader i samhället. Tyvärr är det dock långtifrån säkert att litteraturläsandet är vägen till makt eller ens jämlikhet. Här är jag enig med Björn Melander, men jag tror alltså inte att detta främst är en fråga om talspråk kontra skriftspråk. Bourdieu skulle förmodligen beskriva det hela som att man satsar på fel fält.

Skrift ger inte alltid makt

Det är dock inte heller så enkelt att arbetsrelaterat skriftspråk i sig ger tillgång symboliskt kapital i det fält som arbetet utgör. Visserligen är många av samhällets och arbetslivets maktfunktioner förknippade med skrivet språk och skriftliga genrer, men det innebär inte att skriftspråk i sig ger makt. Många av de skriftliga praktiker som personerna i våra undersökningar deltar i, bidrar i själva verket till att begränsa deras frihet och självbestämmande.

Dokumentationstvånget är ett sådant exempel. Det ingår i en verksamhet som går ut på att hitta någon att ställa till svars om någonting visar sig vara felkonstruerat eller om någon lösning inte uppfyller miljömålen. Det symboliska kapitalet kommer man här inte åt genom att lära sig fylla i en egenkontrollblankett, eftersom det finns någon helt annanstans i verksamheten, ganska långt från byggnadsarbetarnas arbete. Här kanske det symboliska kapitalet snarast kan beskrivas i termer av förhandlingsteknik, och det är snarast entreprenören eller byggherren som har möjlighet – och skäl – att utveckla detta. Undersköterskornas dagboksskrivande ger dem kontroll över den lokala arbetsorganisationen den dagen, men inte över sina löner eller sina arbetstider. Inte heller här ger alltså skrivande och läsande makt i någon reell mening.

Under observationerna har jag hittat två typer av skriftbruk som möjligen skulle kunna kopplas till symboliskt kapital, och som skulle kunna användas som ett medel för ökat medbestämmande, på ett traditionellt respektive ett mer modernt sätt: Det ena är de dagböcker som lagbasen i bygglaget för och sedan använder i ackordsförhandlingar. Det andra är det sätt att se på och skriva om företaget som butiksbiträdena blir delaktiga i genom veckobrev och liknande dokument från centralkontoret. Båda dessa skriftliga praktiker är dock tätt sammanflätade med ett muntligt språkbruk: att löneförhandla respektive att föra vidare det speciella sättet att tala om företaget och dess profil och anda. Varken tal- eller skriftspråk i sig kan alltså med enkelhet kopplas till makt och inflytande – eller med Bourdieus termer symboliskt och kulturellt kapital. För att se vad som faktiskt gör det, måste man förstå de kommunikativa sammanhangen och deras roll och position i en mer övergripande social struktur.

Här ligger en möjlig gemensam utmaning för arbetarrörelsen och forskare med emancipatoriska drivkrafter: att identifiera de för jämlikheten centrala fälten, verksamheterna och genrerna och finna ett sätt att beskriva och undervisa om detta språkbruk, så att det blir möjligt att ”erövra”.

Ungefär så resonerar den grupp australiska språkforskare som ibland brukar kallas *genreskolan*. Man arbetar där med vetenskapens fält, och med skolans och de olika skolämnenas språk. Detta gör man mycket systematiskt och med stor tydlighet för att ge de underprivilegerade eleverna en rimlig chans att utveckla de språkliga strukturer som behövs för skolframgång. Bakom verksamheten ligger en

het politisk debatt, där genreskolans förespråkare ställts mot de så kallade expressionisterna. De senare vill, något förenklat, bevara det individualistiska och mer intuitiva förhållningssättet i språkundervisningen. De förespråkar bland annat läsning av skönlitteratur och fritt skrivande som en väg för eleven att finna sitt ”eget” språk – något som genreaktivisterna menar cementerar ojämlikhet. För att åter föra in Bourdieu menar genreskolan att roman- och poesiläsning inte ger tillräckligt effektiv tillgång till den del av det kulturella kapitalet som dessa elever behöver i skolan och i vidare studier. I stället behövs ett mer fackorienterat språk – och därmed gör man en fält- och funktionsanalys som faktiskt liknar den som den svenska arbetarrörelsen gjorde i förra seklets början.

Om genreskolan i Australien kommer att lyckas eller inte är för tidigt att säga. Likaså återstår att se om deras idéer kommer att få någon betydelse i Sverige – i skolans värld eller kanske rent av i fackföreningarnas. Med hänvisning till vad vi vet om arbetarrörelsen och språket historiskt sett kan man ju konstatera att liknande strävanden har gett utdelning tidigare. Det är dock inte givet vilka uttryck makt och kulturellt kapital tar sig inom olika fält i dagens komplicerade samhälle, och därmed inte heller vilka färdigheter och kunskaper som är viktiga att erövra för LO-medlemmar, skolelever och andra medborgare. Här tror jag alltså att forskningen måste hjälpa till. ■

Information om forskningsprojektet *Skriftbruk i arbetslivet*, som finansieras av Vetenskapsrådet, finns på projektets webbplats <www.nordiska.su.se/skriftbruk>.

DEBATT

Minoritetsspråket skånska – hopp eller övertramp?

STIG ÖRJAN OHLSSON

Vad är språk och vad är dialekt? I Språkvård 3/2003 vände sig Göran Hallberg mot försöken att etablera skånskan som ett eget språk. Också Stig Örjan Ohlsson, skåning, professor i svenska i Tartu och specialist på Skånes försvenskningshistoria, är skeptisk. I denna artikel diskuterar han förhållandet mellan språk och dialekt och reder ut skånskans historia: "Låt minoritetsspråkfrågorna vila i ro. Njut av att skånskan är ett majoritetsspråk i Skåne."

Några av mina goda vänner, däribland också kollegor i Skånska Akademien, har med stor energi drivit frågan om att skånska skall accepteras som ett regional- eller minoritetsspråk

i Sverige och EU. Det kan finnas goda skäl att göra så, men som språkforskare är jag snarast benägen att klassificera detta strävande som ett övertramp.

Det finns ingen riktigt bra definition på vare sig språk eller dialekt, eller de båda begreppens inbördes samband. Enligt en allmän föreställning är ett språk något som är gemensamt för ett större område, och inom detta område kan det finnas – och finns det nästan alltid – en variation. Dessa regionala varianter brukar kallas dialekter.

Enligt en tumregel har man att göra med två språk när den som talar det ena inte förstår det andra, och omvänt. Om man däremot har två talare som talar märkbart olika men ändå förstår varandra, skulle det vara fråga om två dialekter av samma språk. Anledningen till att man tar till så fyrkantiga definitioner är att

man för många av jordens språk saknar dokumenterad historia. Begreppet ”förstå” i definitionsförsöken ovan är också väldigt svårhanterligt. Vem förstår sitt eget språk eller sin egen dialekt till hundra procent? Och är grannspråken – danska, norska och svenska – språk eller dialekter?

Om man ställs inför frågor som ”Förstår du danska när det talas?” eller ”Förstår du norska när det talas?” och vill vara lojal mot frågeställaren och svara ”ja” eller ”nej” på frågan, är det ju klart att dessa ja eller nej är av mycket skiftande kvalitet. Några har haft mycket lite möjlighet att kontrollera sin förmåga. Andra däremot kan ha många års daglig kontakt med t.ex. danska och förstå det utmärkt. Men de kan vara självkritiska till sin egen förmåga, och minnas en del tillkortakommanden, och därför svara nej på frågan.

Språkförståelse är alltså ett komplicerat begrepp. Det har att göra med attityder och erfarenheter som kan ändra sig ganska snabbt ibland. Språk ändrar sig som bekant också genom tidens gång. Dock kan man generellt säga att språk är ett förhållandevis trögt medium, som reagerar långsamt på politiska, sociala och andra förändringar.

Språkförståelsen i Skåne

Jag känner inte till att det har gjorts några egentliga undersökningar av skåningars förståelse av svenska respektive skånska, men vi kan göra några tankeexperiment. Man kunde genomföra omfattande ordtest av sådana skånska dialektord som avviker från rikssvenskt ordförråd och be skåningar översätta dem till svenska, respektive (i en annan likvärdig försöksgrupp, naturligtvis) be försökspersonerna återge de motsvarande svenska orden på skånska. Jag vågar mitt insigium som le-

damot av Skånska Akademien på att det skulle visa sig att behärskningen av svenska är bättre än behärskningen av skånska. Vid en annan typ av förståelsetest, där det gäller att svara på frågor utifrån en sammanhängande talad eller skriven text, är jag lika säker på att resultatet skulle bli detsamma. Särskilt tror jag att den skrivna skånska texten skulle ge försökspersonerna svårigheter, eftersom det ju inte finns något etablerat skånskt skriftspråk. Få personer har därför någon vana att läsa eller skriva på skånska. Om det gäller talade textprov beror det förstås mycket på vad de handlar om, och likaså från vilken trakt i Skåne de talade textproven kommer – eftersom ”skånska” som bekant talas ganska annorlunda i Malmö och Kristianstad, för att inte tala om Fosie och Glimåkra.

Nu kunde man kanske vara illmarig när man gjorde språktestet, så att man använde inspelningar från andra svenska dialektområden för att illustrera svenska. Men det är ju inte förståelse eller behärskning av andra svenska dialekter vi diskuterar, utan den svenska vi normalt hör till exempel i svenska talade massmedier eller läser i tidningar.

Skånskans historia

”Språk är en dialekt med en armé och en flotta” har någon förklarat. Långt fram i tiden var det den danske kungen som hade den starkaste flottan och hären. Under Kalmarunionens tid var den danska dominansen i Norden klar, om än inte oomtvistad. 1521 lyckades den svenske riksbyggaren Gustav Vasa skapa ett svenskt kungadöme, som har visat sig hålla stånd ganska länge – även om vi nu är inne i en ny unionstid, tillsammans med Danmark men inte med dansk dominans!

I stort sett fram till trettioåriga kriget bestod den danska dominansen. Men Gustav Vasa, som nästan skrev på danska själv, hjälpt av bröderna Petri och många andra, verkade ihärdigt för att skapa ett svenskt skriftspråk som i första hand definierade sig som något som skulle avvika så mycket som möjligt från det danska, med Gustav Vasas bibel som en riksläkare för detta nya skriftspråk. Och det språket hade armé och flotta! Försvenskningen av det skrivna språket – i Sverige! – blev särskilt intensiv när de svenske hade militära motgångar, t.ex. omkring 1613. Då minskade frekvensen av *e* i ändelser i kanslispråket, till förmån för *a*. Liten hämnd är också hämnd! Under mitten av 1600-talet fick Sverige sina nuvarande gränser: Gotland (1645), Bohuslän, Halland, Skåne, Blekinge, Jämtland och Härjedalen (definitivt 1658).

Den svenska förmyndarregeringen efter erövrningen Karl X Gustavs död intog i början ett relativt liberalt förhållningssätt till den erövrade provinsen Skåne, men efter skånska kriget i mitten av 1670-talet blev hållningen skärpt. Nu skulle Skåne försvenskas, och man formulerade ett "uniformitetsprogram", som också omfattade språket, men i första hand "gudstjänsten och kyrkoceremonierna samt lag och processen". Man fick gå smidigt till verket för att inte våldföra sig på fredsbestämmelserna som garanterade skåningarnas gamla privilegier. Man startade därför "operation övertalning", där först prästerskapet och borgarståndet, och

slutligen adeln föll för erbjudandena om att frivilligt ansöka om svenska privilegier som framstod som väl så attraktiva som de gamla danska. Bönderna blev aldrig tillfrågade när de tre högre stånden hade sagt sitt, men fick nu också sända representanter till svenska riksdagar.

Själva försvenskningens arbetet blev förstås en långvarig process där man kan få en klar illustration till att språket är ett trögt medium. Detta gällde också skriftspråket. I min avhandling *Skånes språkliga försvenskning* (1978) har jag försökt visa hur detta tog sig uttryck i bevarade domböcker under en femtioårsperiod efter 1658. Här ska jag punktvis återge huvudresultaten:

**Försvenskningen
gick långsammast
i städerna vid
Öresundskusten.**

1. Det finns tecken (i städerna) på en frivillig språklig försvenskning i några fall under 1660- och 1670-talet, alltså redan före uniformitetsprogrammet.

2. Själva uniformitetsprogrammets språkliga effekt avspeglas tydligt: där det 1680 fortfarande hade varit ett övervägande "danskt" språk i dessa domböcker, var det redan 1685 en motsvarande dominans för det "svenska"; särskilt i häraderens domböcker kan det ofta ha berott på skrivbyte.

3. Under hela den undersökta övergångsperioden fram till 1700-talets början fortsätter språket att bli allt svenskare – eller om man vill: allt mindre danskt.

4. Processen förefaller att vara mera långdragen i städerna längs Öresundskusten, troligen beroende på dels att de som förde pennan hade en starkare social posi-

tion, och inte så lätt kunde bytas ut, men också på att danskan hade en starkare ställning bland städernas borgare.

Punkt 4 blev mitt mest substantiella bidrag till diskussionen om försvenskningens dynamik. Den traditionella hållningen har varit att processen underlättades av att de skånska dialekterna stod i en mellanställning mellan danska och svenska. Den vill jag inte heller ifrågasätta, bara komplettera med att peka på hur skiftande förhållandena har varit i olika delar av Skåne, och i olika sociala miljöer – vid den tidpunkten som i dag.

Nordgränsen från Skåne till det ”svenska” Småland var ju en politisk gräns under så kort tid mellan unionstiden och den svenska erövringen av Skåne att den har haft föga eller ingen faktisk betydelse för språkhistorien. Vi får tänka oss att den traditionella bilden av ett språkligt kontinuum över Skandinavien där har gjort sig gällande, med flytande övergångar från ett dialektområde till ett annat. När bönderna i södra Småland och norra Skåne gjorde upp om ”bondefreder” har de inte haft några förståelseproblem. När däremot en studiebegävad göing har kommit till universitetet i Köpenhamn, har han kunnat bli tråkad för sin ”dialekt”, utan stöt och annat, på ett sätt som studenter vid Köpenhamns universitet från de skånska Öresundsstäderna antagligen har undgått, med tanke på den fram till uniformitetstiden livliga samfärdseln mellan dem och den andra Öresundskusten.

Att det förhöll sig så tror jag mig kunna uttala mig om med hänvisning till vad som skrevs om ”den skånska dialektens förhållande till Köpenhamns- respektive Stockholmsdialekten” i en akademisk avhandling från Lund år 1684. Där görs en distinktion mellan ”allmogens och bön-

dernas språk” och ”stadsbornas dialekt, som vetter och lutar mera mot det danska”. När avhandlingens författare försöker leda i bevis att skånska är mera likt svenska än danska (eller rättare stockholmsdialekt än köpenhamnsdialekt), bortser han uttryckligen från de skånska stadsbornas dialekt. Jag är för övrigt övertygad om att synpunkterna, och förmodligen också formuleringarna, härstammar från Andreas Stobæus, som namnet antyder göing från Stoby i norra Skåne, professor i vältalighet och poesi och Lunds universitets rektor just 1684. Han hörde uppenbarligen till den första generationen skåningar som bejakade den svenska överhögheten. Avhandlingens huvudtes, att de skånska dialekterna liknade de svenska mera än de danska, är en tes som har drivits alltsedan. Man kan dock inte påstå att bevisföringen var helt övertygande. Man ser gärna det man vill se!

Skåne under svensktiden

Om den fortsatta skånska språkhistorien kan vi fatta oss ganska kort. Något ”skånskt skriftspråk” uppstod inte i skarven mellan ett danskt och svenskt Skåne, om man inte med det syftar på det blandspråk under övergångstiden, som blev allt svenskare, och rätt synkroniserat i de olika källorna, enligt min undersökning. Från den tiden kan man betrakta den skånska språkhistorien som en stor svenskinlärningsprocess, där kyrka, skolor och Lunds universitet var de främsta språkinlärningskanalerna under lång tid. Liksom jag är övertygad om att städernas språk under dansktiden hade förhållandevis stora likheter med huvudstadsdialekten i Köpenhamn, var det från 1680-talet städerna och universitetet i Skåne som stod som främsta förmedlare av den nya hu-

vudstadsdialekten från Stockholm. Alla vi skåningar som inte genom födsel behärskar en lokal skånsk dialekt står förmodligen i tacksamhetsskuld till Andreas Stobæus och andra ”förstagenations-svenskar” när vi talar vår riks- eller ädel-skånska.

De riktiga, ”genuina” allmogedialekterna då – inbördes ganska olika? Ja, de levde ju kvar i relativ obemärkthet fram till andra hälften av 1800-talet, när de kom att omfattas med starkt intresse av den tidens språkforskare och folklivsskildrare. Nästan samtidigt som man började kunna göra mekaniska registreringar av talat språk, genom Edisons fonografrullar och senare genom grammfoninspelningar, så började också de talade massmediernas epok, med rundradioutsändningarna från slutet av tjugotalet. Radion, och senare televisionen, blev snart starkt centraliserad i Sverige.

De från början lokala radioföreningarna inlemmades i ett Sveriges Radio med monopol och stark Stockholmscentralisering. Under många decennier fick ingen anställd vid Sveriges Radio med tillgång till mikrofon och programtid tala på ett sätt som avvek från ”bildat riksspråksuttal” – och därmed utslöts allt utom manliga röster från Stockholm och Uppsala. När man någon gång gav sig ut på reportage i bygderna tilläts inga spontana inspelningar – repliker kunde delas ut på lappar!

Denna centralistiska hållning är lätt att glömma bort, och när man påminns om denna del av svensk och därmed skånsk språkhistoria kan den förefalla otrolig och löjlig. Men den är ett historiskt faktum. Detta och den omfattande folkomflytningen under de sista hundra åren har tillsammans bidragit starkare än något

annat till dialekternas försvinnande, i Skåne lika väl som i andra delar av Sverige. Processen har inte varit speciellt riktad mot något skåniskt minoritetsspråk. Genom sin befolkningstäthet och genom sin ekonomiska och kulturella styrka har Skåne klarat sig från den talade språkliriktningen bättre än många andra landsdelar, men mekaniken är densamma.

Minoritetsspråk

När man i dag vill hävda att det finns ett skåniskt minoritetsspråk är det ett senkommet bidrag till den nationalromantiska dogmen om *ett folk – en nation – ett språk*. I vissa närliggande länder som har en ung historia som nationalstater fick den dogmen bestående politiska och språkliga resultat. Exempel är Estland och Finland, båda med betydande språkliga minoriteter och där minoritetsspråken är majoritetsspråk i andra länder (ryska, svenska, tyska). Det rör sig här om språkgap där inget tvivel behöver råda om huruvida vi snarare skulle ha att göra med dialekter av samma språk.

I Norge, som också är en ung självständig nationalstat, ledde inte den nationalromantiska dogmen till ett avgörande i språkfrågan. Man har där två officiella skriftspråk som är mera lika varandra än svenska och danska, och varav nynorskan nu får sägas ha oddsens starkt emot sig på grund av samma faktorer som har bidragit till språkutjämningen i Sverige, kanske främst folkomflyttning/urbanisering. Skulle man nu i Skåne, på Gotland eller på andra håll av landet, försöka hävda den nationalromantiska dogmen, borde man nog först ta sig en funderare över situationen i Norge. Liksom Skåne var Norge fullt av olika dialekter, och Ivar Aasens landsmål, senare kallat nynorsk, var från

början en tämligen abstrakt rekonstruktion av ett under Kalmarunionstiden övergivet norskt medeltida skriftspråk, med en tänkt modernisering i enlighet med några mera välkända dialekter, inte minst Aasens egen.

Ett argument som går ut på att Skåne (Skåneland – om Halland och Blekinge vill vara med) bör åtnjuta minoritetsspråksställning som kompensation för att det hörde till den danske kungens domäner innan det kom att höra till det svenska kungariket, förefaller inte särskilt övertygande. Halländska, blekingska, gotländska, bohuslänska, jämtska, härjedalska har samma historiska bakgrund. I den mån sveakungen en gång i tiden kom att inordna Västra och Östra Götaland i sitt välde, skulle väl också dessa landskaps invånare med samma argument kunna hävda sin rätt att få erkänna sina varianter som minoritetsspråk.

Låt minoritetsspråksfrågan vila i ro. Njut av att skånskan är ett majoritetsspråk i Skåne – i vart fall tills vidare.

Regionalspråk – minoritetsspråk

Vad som ligger i begreppen minoritets- och regionalspråk enligt EU-uppfattning eller officiell svensk tolkning, är inte lätt att få full klarhet om. Den skånska kritiken mot den svenska regeringens avgörande i frågan om officiella minoritets- och regionalspråk i Sverige (finska, samiska, romani, jiddisch och tornedalsfinska, ”meänkieli”) kan ha samband med det lite egendomliga faktum att man på en gång har godkänt finska och tornedalsfinska som minoritetsspråk. För vad är tornedalsfinska annat än en regional variant av finska, med vissa ålderdomliga drag och en hel del påverkan från svenska?

Naturligtvis är den talade regionala

skånskan en allt mera standardiserad form av svenskt regionalspråk, dock utan eget skriftspråk, även om en del författare ibland föredrar att skriva på sin lokala dialekt. Skånskans ställning inom det svensktalande språkområdet kan väl närmast jämföras med finlandssvenskans: lika lättigenkännlig för andra svensktalande, och med en hel del speciella ord och vändningar.

Hållningen i det svenska Finland har varit att undvika att profilera sig i förhållande till svenskt skriftspråk. Det är utan tvivel en politik att ta efter. Ett litet skriftspråk som skånskan har inte råd att splittra sig – i så fall kommer knappast någon att vilja lära sig det som främmande språk – men en ökad upplysning om den språkliga regionala variationen skulle inte skada. Naturligtvis får det inte vara så att goda regionalt använda ord och vändningar som känns naturliga att använda både för barn och vuxna, motarbetas i skolans undervisning eller på annat sätt.

Om det är fråga om att stödja upplysningen om denna regionala variant (både inom och utom Skåne) och utforskningen av den (i dess historiska och kulturhistoriska aspekter), med hjälp av bidrag från EU-medel, håller jag med om att det är en god sak att sträva efter. Strävandena bör då gärna samordnas med liknande strävanden från andra regioner i Sverige med starkt utvecklad självkänsla. Ett agerande som resulterar i att skånska blir det enda registrerade regionalspråket i Sverige skulle enligt min uppfattning ge en felaktig bild av svenska språkförhållanden inför omvärlden. ■

Flygare

Tänkte bara kommentera en av frågorna i Språkvård 1/2004. Jag har arbetat en hel del med att arrangera klubbar och liknande i Stockholm och mig vederligen är det brukliga namnet för *flyers* inte *flajrar* utan helt enkelt *flygare*, i både plural och singular form.

Martin

Lätthelg

Döm om min förvåning då jag i artikeln "Några nyare ord i svenskan" i Språkvård 2004/1 får se ordet *lätthelg*. Då jag strax fyller halvvägs till hundra har jag varit med några år, alltså har jag som språkitresserad mött ett och annat begrepp under åren. År 1976 började jag arbeta inom en statlig myndighet. Då det visade sig att jag hade talang för att skapa scheman för personalen blev jag snart inblandat i att skapa sådana för olika personalkategorier. För att göra dessa scheman krävdes en mycket god insikt i gällande avtal. Ett centralt begrepp i avtalen var ordet *lätthelg*. I statliga avtal har sedan länge *lätthelg* förekommit. En *lätthelg* är enligt avtalet en röd dag i almanackan som inte infaller på en söndag.

Enligt artikeln är en *lätthelg* en dag då de flesta är lediga men då vissa i den offentliga sektorn måste arbeta, t.ex. skärtorsdagen. Det är effekten, men innebörden är en annan rent avtalsmässigt. Bortsett från detta kan jag på inget vis se ett uttryck från sjuttioalet som nytt.

För mig är trovärdighet synonymt med korrekthet. Att i en nutida artikel presen-

INSÄNT

tera ett för arbetstagare på sjuttioalet centralt avtalsmässigt begrepp som nytt, inger inte förtroende.

En bättre källforskning är önskvärd.

Nisse Lovemyhr

Kommentar: Tack för brev med påpekande om *lätthelg*. Som jag skriver inledningsvis i nyordsartikeln, så vill vi ha synpunkter bl.a. beträffande ordens ålder.

Det här fallet demonstrerar svårigheten med att hitta uppgifter om ord som saknas i ordböcker och som lyser med sin frånvaro i de databaser som finns tillgängliga. Det kan alltså finnas ord som är välbekanta för många men som av någon anledning inte kommer in i tidningarna. Tidningarna utgör huvuddelen av materialet i databaserna, och är därmed i dag det viktigaste underlaget för ordboksarbete.

Självklart kunde jag lagt ännu mera tid på att efterlysa kunskaper om ordet. Ibland tycker jag dock att det är viktigare att få med ett ord i listan än att vara hundra procentig säker på den åldersuppgift som ges. Notera också att jag säger att det årtal som anges är det tidigaste som jag kunnat belägga! Men tro inte att jag eller andra ordboksredaktörer tar lättvindigt på uppgiften att kontrollera ålder.

Nu vet vi mera här om *lätthelg*. Det skulle också vara intressant att veta om ordet kan föras ännu längre tillbaka i tiden än 1970-talet.

Birgitta Lindgren

NYUTKOMMET

Ingångar till danska och norska

I två nyutkomna böcker från Studentlitteratur 2003 erbjuds nu ingångar till våra två grannspråk. Det är *Indgange til dansk* av Ole Egeberg och *Innganger til norsk* av Kjell Ivar Skjerdingsstad. De är avsedda som läroböcker i danska respektive norska för universitetsstuderande.

Eftersom de har likartad titel och utkommer på samma förlag kunde man förvänta sig att de var likartat utformade. De är de nu inte riktigt. Visserligen finns det i både böckerna kapitel om respektive lands språk och litteraturhistoria samt ett fylligt urval textprov. Men i den danska boken finns dessutom ett avsnitt om dansk nationell identitet, ett om dansk historia och ett om skola och utbildning. I språkavsnittet görs jämförelser med svenska. I den norska boken finns ett språksociologiskt avsnitt, men detta liksom det reguljära språkavsnittet ägnas nästan helt åt det faktum att det finns två norska skriftvarianter, bokmål och nynorska. I uttavsavsnittet görs jämförelser med svenska, annars är det skillnaderna mellan bokmål och nynorska som redovisas.

I den norska boken finns det ordförklaringar på varje sida, men inte i den danska. Det borde väl vara lika nödvändigt (eller onödigt) för båda språken. Det finns gott om tips om vidare läsning. Men

det är bara den norska boken som tipsar om *Skandinavisk ordbok* och översiktsboken *Nordens språk*. I den danska boken hänvisas ambitiöst till Skautrups språkhistoriska verk i fyra band, men inte till den betydligt lättillgängligare *Dansk i tusind år* av Allan Karker. Och man kunde ha nämnt Politikens *Nudansk Ordbog* för att få med en ordbok över nutida danska. På titelsidan i båda böckerna har förlaget hänvisat till sin webbplats. Men där får man inte annat än upplysningar om bokens innehåll och författare. Man kunde ju tro att det gavs lite extra information där, t.ex. ljudillustrationer.

Dessa smärre brister till trots är det glädjande att det kommit ut nya läroböcker i grannspråken.

Birgitta Lindgren

Språkvården och skolan

Skolan är en viktig uppdragsgivare för språknämnderna runt om i Norden, och språkvården och skolan var temat för förra årets nordiska språkmöte liksom för *Språk i Norden 2004* (Novus Forlag 2004), årsskrift för språknämnderna i Norden. I en enkät till språknämnderna framgår att några språknämnder gör en hel del, t.ex. den svenska sidan i Finland. Under 2000–2001 genomfördes ett projekt där de svenska skolorna erbjöds kostnadsfri språkkonsult hjälp. Den svenska språkbyrån har också under flera års tid språkgranskat läromedel. Språkgranskning av läromedel var tidigare ett uppdrag även för Norsk språkråd. Numera bedrivs det bara i den mån som producenterna själva vill. Alla språknämnderna intygar dock sin vilja att göra mera – om bara re-

surserna räckte till! Förutom denna enkät finns andra artiklar med anknytning till temat.

Som vanligt finns också en artikel om det gångna årets nordiska språksamarbete. Eftersom 2003 var det sista verksamhetsåret för samarbetsorganisationen Nordiska språkrådet finns det dessutom en uppsummeringsartikel med ett framtidsperspektiv. Och slutligen de sedvanliga översiktterna över nyutkommen språklitteratur.

Birgitta Lindgren

Svenska på scen

Hur talspråket var i äldre tider innan ljudinspelningar var möjliga vet vi inte så mycket om. Dramatexter, som ju är renodlat dialogiska, kan emellertid ge en god inblick i detta. Likaså kan metatexter som scenanvisningarna i pjäser vara till nytta. På Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet finns ett projekt som ägnas åt svensk dramadialog från 1700-talet och framåt. Resultat presenteras i *Svenska på scen. Språk och språk-användning i svensk dramatext från tre sekler*. (Ord och stil 34. Hallgren & Fallgren. 2003).

Här får man upplysningar om det intrikata bruket av tilltalsord (*du, I, Ni*, titel eller namn) och växlingen mellan tal-språkliga och skriftspråkliga former samt inslag av främmande språk, franska under 1700-talet, engelska under 1900-talet. Förutom att få veta en hel om dialogspråket under dessa sekler får man också reda på åtskilligt om utvecklingen av dramat som genre, så boken kan läsas både av den språkligt och den teaterhistoriskt intresserade.

Svenska på scen kan köpas i bokhandeln, men den är också årsbok för medlemmarna i Språkvårdssamfundet, en förening öppen för alla språkintresserade. Årsavgiften 175 kr betalas till postgiro-nummer 57 86 13-2.

Birgitta Lindgren

Språksociologisk grundsten

Jan Einarssons *Språksociologi* (Studentlitteratur, 2003) täpper till en lucka som gapat i årtionden i svensk språklitteratur. Man kan förutse att den i många år framöver kommer att tjäna som utmärkt grundbok på universiteten, men också som högst läsbar introduktionsbok för den som på egen hand vill närma sig språksociologin.

Språksociologi har det mesta av den goda handbokens kvaliteter: ett säkert grepp om hela forskningsområdet, klarläggande och väl exemplifierade teoriavsnitt, ingående beskrivningar av viktiga undersökningar med viss tonvikt på metod, och många viktiga fakta om det svenska språksamhället. När Einarsson exempelvis skriver om attityder till språk och dialekter börjar han med Lamberts mönsterbildande undersökning av attityder till engelska och franska i Kanada på 70-talet med hjälp av så kallade matchade röster. Sedan beskriver han hur

Språksociologi
har det mesta
av den goda
handbokens
kvaliteter.

Ellen Bijvoet tillämpar metoden i Sverige i sin avhandling 1998. Hon frilägger de sverigefinska männens marginalisering, kvinnornas framgångsrika integration och ungdomarnas nästan perfekta tvåspråkighet. På några få sidor lär man sig åtskilligt om både attitydtester och sverigefinska.

Einarsson ger skolans språkliga villkor stor och välförtjänt plats. Däremot går han relativt snabbt förbi den så kallade variationslingvistiska forskningen på svensk botten. Här kunde mer ha sagts om till exempel urbaniseringens roll för efterkrigstidens dialekt- och sociolektförskjutningar. Det finns inte heller många rader om den sociologiskt inriktade skriftkulturforskning som skjutit fart de senaste tio åren. Boken handlar om tal-språkets sociologi, med all rätt.

En liten miss måste också påpekas i denna anmälan. När Einarsson nämner tidskriften *Språkvård* glömmer han en sak: det är den enda svenska tidskrift där man återkommande kan möta presentationer av ny svensk språksociologisk forskning, i artiklar av ungefär samma svårighetsgrad som hans egen bok.

Olle Josephson

Terminologi

Håll ordning på terminologin! Ni sparar miljoner varje år! Det brukar vara rådet till företag och myndigheter, när de står handfallna inför kraven på flerspråkighet och datoriserad information.

För alla som vill hålla ordning har Terminologacentrum TNC givit ut ett utmärkt litet häfte, *Terminologiguident* (Ter-

minologacentrum TNC, 2004). En engelskspråkig originalversion av Heidi Suonuuti från 1996 har översatts och anpassats till svenska förhållanden. Här utreds instruktivt alla steg när man ska bygga upp terminologin inom ett område: materialinsamlingen, begreppsanalysen, definitionerna, termvalet, termharmonisering mellan språk m.m.

Terminologiguident kan beställas från Terminologacentrum (www.tnc.se).

Olle Josephson

Engelska i danska

Hur ser danska ungdomars kontakt med engelska ut och vad har de för syn på engelska i danskan jämfört med Dansk Sprognævn? Det är frågor som behandlas av Margrethe Heidemann Andersen i hennes avhandling *Engelsk i dansk. Sprogholdninger i Danmark. Helt vildt sjovt eller wannabeagtigt og ejendoms-kjækt?* (Dansk Sprognævn skrift 33, 2004). Inte oväntat är ungdomarnas kontakt stor, och över lag är deras inställning positiv. Så positiv att 51 % av de tillfrågade uppger att de pratar engelska med någon annan dansk minst en gång om dagen! Man säger att det är "ulækkert" eller "bondskt" att översätta engelska ord till danska. Men det finns också negativa röster. En flicka säger att det är "wannabeagtigt" att blanda in engelska ord! Och några engelska ord, t.ex. *serial killer*, verkar även de positiva tycka är onödiga. När ungdomarna får lyssna på hur några personer låtsas återberätta en text, i den ena versionen med många engelska lånord, i den andra versionen med danska ord in-

satta i stället för de engelska, så tycker de att uppläsarna av den ”fördanskade” texten låter trovärdigare men att uppläsarna av den engelskpräglade texten låter mera dynamiska och ”nutida”. Till saken hör att samma uppläsare läser upp de olika versionerna.

Dansk Sprognævn verkar mera liberal gentemot engelskt inflytande än övriga språknämnder i Norden. Medarbetarna på Dansk Sprognævn har enligt författaren, som själv arbetar där, en ”ret afslappet holdning” till det engelska inflytandet på danskan. Men de känner också en viss osäkerhet vilken roll nämnden bör ha i sådana här frågor.

Generellt sett finns det alltså en stor överensstämmelse mellan danska ungdomars och Dansk Sprognævns syn på engelska i danskan. Männe förhållandet skulle vara detsamma i Sverige?

Birgitta Lindgren

Tyska kvinnor språkligt synligare

I tyskan och svenskan har man valt helt motsatta vägar för att komma till rätta med det faktum att kvinnor osynliggörs i språket. Detta tar Bettina Jobin upp i sin avhandling *Genus in Wandel. Studien zu Genus und Animatizität anhand von Personenbezeichnungen im Heutigen Deutsch mit Kontrastierungen zum Schwedisch* (Almqvist & Wiksell International 2004), framlagd vid Stockholms universitet.

I svenskan har ursprungligen maskulina ord som *lärare* gjorts till könsneutrala

former och de gamla feminina specialformerna som *lärlärinna* är på väg ut. I tyskan går man i stället in för att använda motsvarande femininformer (*Lehrerin*) mera och tillskapar också nya. Det är t.o.m. i officiella sammanhang inte acceptabelt att bara använda den maskulina formen med syftning på båda könen. Det skall heta exempelvis *Kollegen und Kolleginnen*, vilket för korthets skull kan skrivas *KollegInnen*. Författaren tackar därför i förordet ”Doktorandinnen und Doktoranden” och ”Professorinnen und Professoren”. Författaren menar dock att svenskan inte är så könsneutral som många svenskar tror. I över hälften av alla fall i ett material kompenseras frånvaro av feminin ändelse med efterled eller attribut (*idrottskvinna, kvinnlig idrottare*). Fast svenska och tyska i grunden är strukturellt lika har den här skillnaden i användning av de feminina ändelserna medfört att ändelserna i tyskan från att ha varit avledningsändelser har övergått till böjningsändelser, d.v.s. de har genomgått vad man kallar en grammatikaliserings.

Birgitta Lindgren

Flerspråkigt vardagsliv

Hur flerspråkiga barn växlar mellan majoritetsspråket och modersmålet i skolan är ämnet för antologin *Ett vardagsliv med flera språk* (Liber 2003). Svenska, danska och norska forskare berättar från olika projekt. Redaktörerna Jakob Cromdahl och Ann-Carita Evaldsson, som också skrivit egna artiklar, anser att synen på flerspråkighet präglas av en enspråkig världsåskådning där tvåspråkiga

individer ses som ”dubbelt enspråkiga”. I stället, hävdar de, skall individer ses inte som enspråkiga eller tvåspråkiga o.s.v. utan som *språkliga*. Helt lätt är det inte att förstå skillnaden mellan redaktörernas syn och den syn som de menar att vissa andra språkforskare har. Men boken ger ändå intressanta inblickar i det som brukar kallas kodväxling, och som även hos barn är ett långt mer medvetet och intrikat språkspel än en utomstående kan tro.

Birgitta Lindgren

Det underlättar avsevärt jämförelser – men inte riktigt så mycket som man skulle tro. Luxemburgiska går liksom inte att stoppa in i samma mall som engelska eller tyska.

Haugens modell utesluter också en del perspektiv. Standardisering förstås här i huvudsak som fixering av stavning, ordböjning och meningsbyggnad. Att även genrer, stilnivåer och språksituationer är inbegripna i standardiseringsprocesser får komma i en annan bok.

Olle Josephson

Standardverk

Sexton germanska språk, från engelska och isländska till karibisk kreol och jiddisch, får sin standardiseringshistoria skriven i antologin *Germanic standardizations. Past to present*, utgiven av Ana Deumert och Wim Vandenbusche (John Benjamins, 2003). Författarna är framstående specialister inom sina språk; för svenskans del har Ulf Teleman gjort en välskriven sammanfattning av stoffet i sina båda böcker om den svenska språkvårdshistorien *Åra, rikedom, reda och Tradis och funkis* (utgivna i Språknämndens skriftserie).

Boken är kunskapsrik, klar och redig, lätt att orientera sig i. Alla kapitel följer samma disposition, utformad efter Einar Haugens modell med fyra standardiseringsdimensioner: 1) val av norm, t.ex. språket i Mälardalen, 2) kodifiering, t.ex. Svenska Akademiens rättstavningslära 1801, 3) implementering, exempelvis folkskolans modersmålsundervisning och 4) förbättring, t.ex. Språknämndens verksamhet i dag.

Mer du än ni

Det brukar sägas att ni-tilltalet kom tillbaka på 1980-talet. Men vanligt har det inte blivit, hävdar Catrin Norrby och Gisela Håkansson i en artikel av det årliga numret av tidskriften *Språk och stil* (nr 13, 2003). De har låtit ett hundratal studenter fylla i repliker i standardsituationer i tänkta butikssamtal. (I Språkvård 3/2003 redovisades andra resultat från samma undersökning.) I särklass vanligast är att man undviker direkt tilltal: *Vilken storlek ska det vara?* Vid direkt tilltal är *du* nästan tio gånger vanligare än *ni*. Författarnas menar att niandet fått en överdriven uppmärksamhet i medier därför att det är så avvikande när det någon gång dyker upp.

I en annan artikel i samma tidskrift visar David Håkansson att dagstidningarnas ledare stilistiskt förändrar sig mycket litet mellan 1975 och 1990, men därefter sker påtagliga förskjutningar mot personligare ledarspråk. I en lång artikel skriver Sven-Göran Malmgren om verbkollokationer under mer än hundra år. Vad har

man t.ex. kunnat *bysa* i svenskan mer än *misstankar*, *tankar* och *åsikter*? Andra artiklar handlar om frågeintroduktioner i

Vid direkt tilltal
är *du* nästan
tio gånger
vanligare än *ni*.

spontana samtal, hur ingenjörsstudenter lär sig skriva, svenskt dramapråk eller den egentliga betydelsen hos *att*.

Språk och stil riktar sig till vetenskapssamhället, men det innebär inte att alla artiklar är svårlästa. Tidskriften kan beställas från Swedish Science Press, Box 118, 751 04 Uppsala.

Olle Josephson

Engelska skolan

De tre till fyra procent av Sveriges gymnasister som läser sina ämnen på engelska får sämre kunskaper än jämförbara kontrollgrupper i matematik, biologi, samhällskunskap m.m. Men hur går det med engelskkunskaperna? I sin doktorsavhandling i engelska vid Göteborgs universitet, *Teaching in English or English Teaching?* (2004) har Liss Kerstin Sylvén undersökt hur ordkunskapen i engelska utvecklas hos gymnasister med ämnesundervisning på engelska, jämfört med andra gymnasister. Resultaten är inte helt entydiga.

De som läser på engelska kan mera av språket än andra gymnasister redan vid gymnsiestarten, men under gymnasieåren förbättrar de också kunskaperna mer än andra. Pojkarna är bäst, men i de engelsk-

språkliga klasserna minskar klyftan mellan pojkar och flickor, medan den ökar i andra.

I det verkliga toppskiktet spelar dock undervisningsformen ingen roll. Allra bäst är de gymnasister som utanför skolan har mycket kontakt med engelskan, oavsett om de går i engelska klasser eller ej. De surfar på nätet, läser engelska böcker och spelar engelskspråkiga dataspel och rollspel. Många har också vistats minst tre månader i ett engelsktalande land och har akademiskt utbildade föräldrar.

Olle Josephson

Uppsatshistoria

Uppsatsskrivning i det gamla läroverket beskrivs ofta som ett formalistiskt exercerande av språkriktighet och stereotypa dispositioner, långt från liv och verklighet. Lena Lötmarkers avhandling *Krian i förvandling* (Institutionen för nordiska språk, Lund, 2004) visar att det åtminstone inte var tänkt så. Lötmarker har läst läroböcker, läroplaner och studiehandedningar från början av 1800-talet till 1960-talet. Visst är det mesta förlegat i dag, men det finns påfallande mycket vettiga synpunkter och stimulerande idéer. Den ambitiöse svenskläraren kan ha glädje av avhandlingen inte bara som ämneshistoria, utan med viss försiktighet också som idébank.

Olle Josephson

NOTERAT

Årsmöte och EU-språk

Svenska språknämnden höll årsmöte den 17 mars, godkände verksamhetsberättelse och omvalde styrelse utan dramatik. Men efter årsmötet diskuterade nämnden svenskans ställning i EU efter utvidgningen. Kenneth Larsson, svensk översättningssamordnare i EU-kommissionen, inledde och berättade om den ordning för översättning och tolkning som nu växer fram. Kostnaderna är inte det stora problemet, menade Kenneth Larsson, utan tillgången till kompetenta översättare och tolkar.

Inom EU prövar man nu en ordning där deltagarna får beställa tolkning på sitt språk för arbetsmöten ett halvår framöver. Sverige hör till de länder som hittills efterfrågat minst tolkning. Axel Moberg från Utrikesdepartementet ansåg att den nya tolkningsordningen i stort ledde till samma praxis som tidigare, men att Sverige nu inte behövde betala lika mycket för andra länders tolkning. Moberg sade vidare Sveriges linje i fråga om arbetsspråk är att det räcker med engelska,

men att engelska och franska också går bra. Tyska kan också accepteras, men blir det tal om ytterligare språk, så ska alla officiella språk jämföras.

Flera talare påpekade det besynnerliga att det finns så många åsikter om hur tolkningen fungerar men inga ordentliga undersökningar på vetenskaplig grund.

Olle Josephson

Pris 1

Vid Svenska språknämndens årsmöte utdelas alltid Erik Wellanders pris för "särskilt förtjänstfull vetenskaplig insats inom språkvårdens område". I år har pristagarna för första gången inte svenska som modersmål. De heter nämligen Philip Holmes, lektor vid universitetet i Hull, och Ian Hinchliffe, översättare, Killeberg. Priset fick de för sin stora svenska grammatik på engelska, *Swedish. A Comprehensive Grammar*, i första upplaga 1994 och utvidgad upplaga 2003.

Juryn motiverade så här: "Med denna bok har författarna gjort en mycket väsentlig insats för att presentera svenskan för en internationell publik. Boken anlägger ett värdefullt utifrånspäktiv på

svenskan som även modersmålstalare kan ha nytta av, och den är en stor källa till kunskap för alla dem som inom och utom Sveriges gränser undervisar i svenska som andraspråk eller som främmande språk."

Olle Josephson

Pris 2

Varje år delar Lars Salvius-föreningen ut ett pris om 100 000 kronor för särskilt framstående insatser inom forskningskommunikation och populärvetenskap. I år fick två språkvetare dela pris-summan: Lars-Gunnar Andersson, professor i modern svenska vid Göteborgs universitet, och Catharina Grünbaum, språkvårdare på Dagens

Två språkvårdare fick dela på prissumman: Lars-Gunnar Andersson och Catharina Grünbaum.

Nyheter, båda välbekanta för Språkvårds läsare. De fick priset "för målmedvetet och mångårigt arbete med att sprida vetenskapliga rön och väcka diskussion på ett område som berör gemene man: vårt svenska språk". Ett utmärkt val, särskilt som

Lars Salvius var 1700-talets kanske främste boktryckare, med avgörande betydelse för det svenska skriftspråkets standardisering.

Olle Josephson

Pris 3

Svenska Akademiens språkvårdspris 2004 har gått till Barbro Ehrenberg-Sundin. Hon leder språkvårdsarbetet i Regeringskansliet och har – både visionärt och handfast – i årtionden slagits för ett klarare myndighetsspråk. Priset är minst sagt välförtjänt. Alla som vill veta mer om klarspråk hänvisar vi till den synnerligen informativa webbadressen <www.justitie.regeringen.se/klarsprak>.

Olle Josephson

Svenska för alla

Undervisningen i svenska som andraspråk fungerar mycket dåligt i Sveriges grundskolor och gymnasier. Det visar en rapport från Myndigheten för skolutveckling från i mars i år. Hälften av alla grundskolor har ingen undervisning i ämnet trots stora behov. Två tredjedelar av grundskolorna saknar lokala arbetsplaner för arbetet med flerspråkiga elever. I tjuugo procent av de skolor som har undervisning

i svenska som andraspråk bedömer man inte elevernas språkfärdighet. Alla med annat modersmål läser svenska som andraspråk, trots att många av dessa elever har svenska som sitt starkaste språk. I hälften av skolorna undervisar lärare utan kompetens. Ämnet har därför fått låg status, och många elever och föräldrar vill slippa det. Utvecklingsmyndigheten föreslår att ämnet läggs ned och att alla elever läser svenska tillsammans.

Det är nu en slutsats lika klyftig som att lägga ned matematikundervisningen på grund av bristen på mattelärare. I realiteten innebär det att man betraktar den svenska skolan som enspråkigt svensk; sedan må man orda hur mycket som helst om mångkultur.

Inger Lindberg, professor i svenska som andraspråk i Göteborg och ledamot i Språknämnden, har helt andra förslag: Skolverket måste övervaka att de

Undervisningen i svenska som andraspråk fungerar mycket dåligt i Sveriges grundskolor och gymnasier.

centrala styrdokumenterna för ämnet tillämpas på enskilda

skolor. Lärarna ska utbildas i hur man bedömer elevers språkkunskaper. Skolledarna måste få mera kunskaper om andraspråkstalande elevers behov. Forskning och lärarutbildning i ämnet svenska som andraspråk måste stärkas. Kunskaper om vad det innebär att ha svenska som andraspråk måste ingå i all lärarutbildning. Nya svensklärare bör utbildas både i svenska som förstaspråk och svenska som andraspråk.

Så kunde skolpolitiken se ut för ett mångspråkigt Sverige med svenska som huvudspråk.

Olle Josephson

Böcker

Hur många *Lennart* finns i Sverige, vad betyder namnet och när var det som populärast? Anser svenska företag det viktigast att ha hög kompetens i engelska eller svenska? Hur har det kroatiska alfabetet ändrats efter 1992?

Tre frågor som inte besvaras här.

Vi hänvisar i stället till nyutkomna böcker i Språknämndens skriftserie:

Förnamn i Sverige (nr 88), *Engelskan i Sverige* (nr 89)

och *Språk och*

skrift i Europa (nr 90).

Beställ gärna! (Se sidan 50.)

SVENSKA SPRÅKNÄMNDEN

Svenska språknämnden är sammansatt av representanter för olika organisationer med intresse för svenska språket och svensk språkvård. Ordförande är professor Mats Thelander och sekreterare docent Olle Josephson, tillika föreståndare för sekretariatet.

Nämnden har till uppgift att följa det svenska språkets utveckling i tal och skrift, att bedriva språkvård och även att stärka den nordiska språkgemenskapen. Det dagliga arbetet utförs vid nämndens sekretariat av tio personer, varav sju språkvetare.

Nämndens skriftserie omfattar för närvarande 90 nummer. Några av de senast utgivna är:

90 Roger Hansson m.fl: *Språk och skrift i Europa* (2004)

89 *Engelskan i Sverige* (2004)

88 Eva Brylla: *Förnamn i Sverige* (2004)

87 Ulf Teleman: *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik 1800–2000* (2003)

82 *Svenska skrivregler* (2000).

Språknämnden ger också ut ordböcker och ordlistor såsom *Svenskt språkbruk* (2003), *Svenska språknämndens uttalsordbok* (2003), *Nyordsboken* (2000) och *Skandinavisk ordbok* (2002).

För närmare information se <www.spraknamnden.se> eller <www.spraknamnden.se>.

Språkvård

40:e årgången ISSN 0038-8440

Redaktör och ansvarig utgivare: Olle Josephson

Redaktionssekreterare: Birgitta Lindgren, Jan Svanlund

Annonser i *Språkvård*: 08-442 42 00

Prenumerationspris för år 2004 (4 nummer) vid prenumeration direkt hos nämnden: för privatpersoner 130 kr

för företag och övriga 170 kr (utlandet 200 kr)

Prenumeration genom expeditionen eller pg 197475-7, Svenska språknämnden

Redaktion och expedition: Svenska språknämnden, Box 20057, 104 60 Stockholm
tfn 08-442 42 00, fax 08-442 42 15

E-post: expedition@spraknamnden.se (för beställning);

info@spraknamnden.se (för språkfrågor och synpunkter på *Språkvård*)

Språknämnden på Internet: <www.spraknamnden.se> eller <www.spraknamnden.se>

Telefonrådgivning (vard. 9-12): 08-442 42 10

Tryck: Skogs Rulloffset, Trelleborg 2004

Tack till

Dagens Industri

Expressen

Göteborgs-Posten

ICA-kuriren

Kristianstadsbladet

Nya Wermlands-Tidningen

Prima Vista – Företagsuniversitetet AB

Sveriges Television AB

Sydsvenska Dagbladet

Trelleborgs Allehanda

Upsala Nya Tidning

Ystads Allehanda

Östgöta-Correspondenten

som ger generöst ekonomiskt stöd
till Språknämndens verksamhet.